

Næringslivet

Krisetider

«...da tiderne ellers er så fortvilet trange, at kilderne for de nødvendige inntekter stoppes, så kommer jeg i den situasjon, at jeg ikke makter mer end med vanskelighet og tildels ved hjelp av pårørende å bestride utgifterne til det daglige behov i familien».

Slik skrev ei enke på Aune i en søknad til kommunen høsten 1932. I brevet ba ho om hjelp til å betale gjeld som garden hadde etter bygginga av Henmo bru. Restgjelda var på over 3.000 kroner, og som mange andre visste ho ikke hvor pengene til renter og avdrag skulle tas fra. Mat måtte helst gå foran, og da ble det lite eller ingenting igjen til andre formål. Mange hadde liknende problemer som enka på Aune. De som hadde lånt i Statens småbruk- og boligbank til gardkjøp, klagde også sin nød i 1932. Flere av låntakerne greide ikke å betale rentene, enda rentefoten den gang bare var på fem prosent p.a. Så vendte de seg til kommunen som hadde garantert for låna, men kommunen var også fattig og sendte klagene videre til fylke og stat. Kommunestyret søkte fylket om direkte bidrag for å hjelpe låntakerne og opplyste at «flere av dem har fått rentenedsettelse, men dette tiltrods har kommunen måttet betale forfalne terminer ved siden av at deres daglige underhold delvis faller på forsorgen...» 1932 var midt i ei krisetid som gamle nå minnes som «de harde 30-åra». Krisen hadde egentlig starta i begynnelsen av 1920-åra og var mer eller mindre permanent i mellomkrigstida. Den var ikke bare landsomfattende, men det var store økonomiske problemer i de fleste land i verden. Virkningene slo inn også i små lokalsamfunn som Tydal, for avhengigheten av verden utafør hadde blitt større. Det hadde en tydelig fått demonstrert under storkrigen 1914–18. Hvorfor var det slik, og hvordan arta krisen seg i Tydal?

Årsaker og virkninger

Sett med ettertidens øyne hadde det vært forholdsvis gode tider under første verdenskrig og et par år etterpå. Ikke for alle, men noen produsenter, bl.a. bøndene, kunne være fornøgd med stigende priser og god avsetning på jordbruksvarer. Det ble riktignok dyrere å kjøpe mjøl og andre ting som tydalsbøndene mangla eller produserte for lite av. Men de økte kostnadene ble oppveid av at en fikk godt betalt for smør, ost og kjøtt. Dessuten steg lønningene, og det var arbeid å få i skogen og på Kjøli gruver. For dem som hadde gjeld, ble det lettere å betale renter og avdrag når prisnivået steg. Under første verdenskrig ble mange varelager tømt, og importen økte sterkt etterpå. Kjøpelysten var stor, og prisstigninga fortsatte ei tid etter krigsstansen. På kort tid ble overskottet i statens rekneskaper med utlandet snudd til gjeld. Men etter som varebehovet ble tilfredsstilt, sank etterspørselen, og innskrenkningene begynte å melde seg. Flere bedrifter fikk dessuten problemer med å omstille seg fra krig til fred. Det var ikke lenger bruk for alle krise- eller erstatningsvarer, og den tekniske utviklinga hadde gjort noen produkter uaktuelle, gammeldagse eller akterutseilte. Karbid til lamper ble det f.eks. mindre bruk for da det kom elektrisk lys. Kopper var etterspurt av de krigførende maktene, men behovet minka etter krigen. Gruvedrifta kom dermed i vanskeligheter og måtte innskrenkes. Innskrenkninger i en sektor spredte seg fort til andre, og resultatet ble arbeidsløshet. Men når pengeinntektene minka hos folk, sank etterspørselen enda mer og

forsterka krisa i næringslivet. Dermed fikk en prisfall eller deflasjon etter den voldsomme inflasjonen under og etter første verdenskrig. I tillegg til økt arbeidsløshet fikk krisa to andre virkninger med særlige konsekvenser for bygdene. Den ene var at prisene på jordbruksvarer sank. Bøndene i Norge og i verden ellers prøvde å kompensere inntektstapet med å produsere mer, men så ble det overproduksjon på enkelte varer, og prisene falt enda mer. Prisfallet på jordbruksvarer ble også større enn prisnedgangen på de innsatsvarene (f.eks. maskiner og redskaper) som bøndene måtte kjøpe. Den andre virkninga var at gjeld ble så mye tyngre å betale tilbake når verdien av krona steg. Det ramma alle debitorer, og aller verst dem som hadde kjøpt en gard, utløst arvinger eller tatt opp driftslån mens prisene var på topp. For etter noen år ble inntektene halvert, mens utgiftene til renter og avdrag ble de samme. Mange begynte å forlange at kroneverdien måtte skrives ned. Men direktøren for Norges Bank holdt hardt på at ei krone var ei krone og fikk tilstrekkelig støtte til å gjennomføre den såkalte paripolitikken. dvs at pengeverdien skulle holdes oppe og knyttet til verdien av gull slik som før. Dette mente enkelte økonomer var viktigste garantien for å kunne opprettholde en stabil pengeverdi, og så fikk en heller ta den tunge hestekuren i ei overgangstid for å komme tilbake til de normale og gode tidene. Deflasjonen fikk altså gå sin gang. Verdien av krona ble også stabilisert og knyttet til gull, men de gode tidene kom ikke tilbake. Hestekuren i form av arbeidsløshet, prisfall, gjeldsproblemer, tvangsauksjoner og konkurser hadde kosta for mye. Den økonomiske krisa ble bare verre i 1930-åra. Bøndene krevde nå at gjelda måtte nedskrives i forhold til verdien av krona da gjelda ble tatt opp. Men myndighetene turde ikke gå med på ei generell gjeldsnedskrivning. De gikk i stedet inn for å hjelpe bøndene til å få individuelle akkordordninger og oppretta ei lånekasse for jordbruket. Hver kommune fikk pålegg om å oppnevne en gjeldsmeklingsmann til å forhandle med kreditorene om nedsetting av gjelda for de som hadde det verst. Gjeldsmeklingsmann i Tydal ble lærer Uglem. og han medvirka til at noen fikk strøket litt butikkgjeld eller fikk lettelser i betalinga av renter og avdrag til Småbruksbanken. For å bedre prisene på jordbruksprodukta grep bøndene sjøl til tiltak for å organisere omsetninga og motvirke ødeleggende priskonkurranse. Det var i mellomkrigstida en fikk de mange sentralene for omsetning av mjølk, smør, egg, kjøtt og flesk m.m., og dessuten ekportsentraler for å eksportere overskottet av jordbruksvarer. Disse sentralene fikk myndighet til å bestemme pris og kontrollere kvalitet. De ble etter hvert til stor hjelp for jordbruksnæringa. Og staten ga påbud om smørinnblanding i margarin og stimulerte til danning av smørmeierier, noe som også kom i stand i Tydal. Dessuten ble det innført mange støtte- og tilskottsordninger til nydyrking, grøfting, gjødselinnkjøp, bygging av nye driftsbygninger o.a. Slike tilskott ble kanskje hovedredninga for jordbruket i bygder som Tydal. Det var altså tre typer krisefenomener som ramma bønder og arbeidere. Det første kom med konjunkturomslaget i 1920 og førte til store innskrenkninger i næringslivet og massearbeidsløshet. Så fikk en prisfallet på bl.a. jordbruksvarer og endelig en gjeldskrise. Det alvorlige var at krisene varte så lenge. Arbeidsløsheten var et problem i Tydal helt til okkupasjonstida. Den ramma nesten alle grupper, også bøndene fordi svært mange av dem var avhengig av attåt arbeid. Det minst alvorlige problemet i Tydal, i forhold til de fleste andre bygdene, var gjelda. Noen fikk nok merke at kjøpet av gardene fra Stiftelsene ble tung å forrente. Men det var forholdsvis lite pantegjeld på bruka i Tydal. Den utgjorde her bare ti prosent av bruttoformuen, mens gjeldsprosenten var 45 i gjennomsnitt for alle bygdene i landet. Bøndene slapp unna tvangsauksjoner, det var en trussel som red mange som en mare i andre bygder.

Arbeidsløshet

Mangelen på arbeid ramma først og framst løsarbeiderne, de mange heimeværende, voksne barna og de fleste småbrukere som hadde behov for attåt arbeid. Vanskene begynte å melde seg i 1921 og Tydal arbeiderlag valgte en arbeidsledighetskomité i februar. Laget vendte seg til kommunestyret med krav om at det måtte settes i gang nødsarbeid slik som det alt var blitt nødvendig mange andre steder. «Hvis det ikke blir gjort, må det jo være klart for enhver med litt fremsyn at det blir uutholdelige forhold for en hel del innen kommunen, og man må være forberedt på å ta følgene», skrev Arbeiderlaget. «Noget mere må kunne gjøres enn bare å gi skjønne løfter». Men de fleste i kommunestyret mente at «kommunen står maktesløs ligeoverfor den kommende arbeidsløshed». Noe ble likevel forsøkt, og det viktigste var henstillingene til fylket om å sette i gang vegarbeid i Tydal. Det var ikke mangel på arbeidsoppgaver på vegsektoren, men de kosta mange penger. En gardbruker i Gresli foreslo at kommunestyret søkte «pengemanden Singer» om et større rentefritt lån, men kommunen sendte visst aldri en slik søknad. De arbeidsløse måtte ta til takke med noe nødsarbeid som kom i gang med statstilskott. Det ble gitt normal daglønn for familiefolk, og noe mindre for andre. Det klaga de siste over, men kommunestyret trua med at ville de ikke arbeide, var det andre som sto ledige til å overta. I 1921 var det ennå et høgt lønnsnivå, og arbeiderne stilte krav. De arbeidsledige forlangte minstelønn på ti kroner dagen i 1921. Senere ble det nesten slik at folk tok arbeid for det de kunne få, sjøl om det knapt ble noe netto igjen. I begynnelsen av 1930-tallet var tre kroner dagen ei god daglønn. Det var imidlertid forskjell på sommer- og vinterarbeid. For mange skogsarbeidere holdt det hardt å greie tre kroner dagen brutto på egen kost.

«I Tydal skal stillingen ikke være rar for tiden», skrev Selbyggen i mars 1922. «Det er arbeidsledighet. Det er ingen skogsdrift, ingen drift ved grubene, hvor så mange ty døler har søkt arbeid. Noen små nødsarbeider har været igang, med det forslår ikke. Jagt og snarefangst har heller ikke slått noe til av den gode grunn, at vildtbestanden er liten.»

Nødsarbeid

Om sommeren i 1922 søkte kommunestyret regjeringa (Sosialdepartementet) om lån til å avhjelpe arbeidsledigheten. Det var 80 arbeidsledige, meldte kommunestyret, og flere av dem var familieforsørgere. Siste vinteren hadde kommunen brukt lånemidler til nødsarbeid, men det kunne den ikke fortsette med. For arbeidsløshet og mindre inntekter hos arbeidsfolk ga også synkende skatteinntekter. De arbeidsledige så annerledes på det og argumenterte for at det gjaldt å komme gjennom en kriseperiode. Det kunne forsvares å bruke lånte penger til å sette i gang arbeid, hevda de, for arbeid ga økte skatteinntekter som iallfall delvis ville forrente låneopptak.

En arbeider hadde sitt eget originale forslag til å løse arbeidsløshetsproblemet. Han hadde kommet på den tanken at det var best å utvandre og søkte kommunen om reisestøtte til Sør-Afrika. Dersom han lyktes på det «mørke Fastland», skulle kommunen få pengene tilbake med renter, lovte han, ellers «forsvinner jeg vel som så mange andre forhåpentlig i glemselens hav — og Tydals skatteborgere kan trøste sig med at det er en arbeidsmand mindre.» Men søkeren fikk ingen støtte og ble værende i bygda.

Kommunen prøvde derimot å få tydalinger ansatt på nødsarbeid utafør bygda. Det lyktes dårlig, for

arbeidsledigheten var gjerne like stor andre steder. Hver kommune måtte prioritere sine egne innbyggere. Slik ble det også da arbeidet ved Kjøligruver ble tatt opp igjen i 1926. Kommunestyret ba gruveledelsen gjentatte ganger om at den måtte ta inn tydalinger, og henvendte seg også til Sosialdepartementet og stortingsmann Nygårdsvold om saka. Men gruveledelsen var forplikta til å prioritere arbeidere fra Ålen. Det ble også forsøkt å skaffe tydalinger arbeid på Rauhammeren under Røros verk, og på fjerne plasser som Herøya og Svalbard, men det var avslag over alt. Både de ledige og kommunen satte derfor mest lit til å få offentlige midler til vegarbeid. Vegbygginga foregikk med handmakt, den var arbeidskrevende og slik svært høvelig som sysselsettingstiltak. Vegmyndighetene hadde fått oppstukket og nivellert veglina fra Selbu til Tydal, og ellers var det et sterkt ønske i kommunen å få bygd skikkelig veg mellom Løvøya og Stugudal. Et skriv fra de arbeidsledige i 1926 pekte på at det måtte være bedre å forskuttere midler til vegarbeidet enn å «efterskudtere de arbeidsledige gjennom fattigkassen.» Skrivet førte foreløpig ikke til vegbevilgninger fra kommune eller fylke. En ny henvendelse året etter forteller at situasjonen begynte å bli uholdbar for mange. En del folk hadde siste vinter ikke det «allernødvendigste til livsophold engang». Nå måtte kommunen ta større ansvar for sysselsettinga, krevde de arbeidsledige. Den hadde tidligere «været forskånet for noen nevneværdig utgifter i anledning arbeidsløsheten i alle de kriseår som er gått». Den arbeidende klassen i bygda har alltid vært nøysom og tålmodig, folk ville ikke gå på kommunen, men ha arbeid, het det på et møte i Folkets Hus. Vi kan vel si at arbeidernes anklager mot kommunen delvis var rett. Bortsett fra 1921—22, da det ble brukt en del penger til nødsarbeid (vesentlig med statstilskott), var det småsummer som ble satt inn som ekstratiltak. Men i 1927 fikk kommunen innvilga lån til nødsarbeid og satte nå i gang arbeidet med Stugudalsvegen. Senere ble det også bevilga krisemidler fra staten. Stugudalsvegen ble nå rusta opp til å kunne ta imot biltrafikk om sommeren.

Vegarbeid ble sysselsetting for mange arbeidsledige i mellomkrigstida. Fra venstre Ingvald Overvik fra Selbu, John Aas («Jo Sellis»), Rikard Svelmo, Ingmar Lunden, Magne Aas og Ingebrigt Størset.

I perioder ga vegarbeidet litt lette for mange. Ei skattetrekkliste fra 1931 viser at vegarbeidet sysselsatte 47 mann pluss 10 kjørere i perioder av året. Og det kunne trenges, for om våren 1927 da arbeidet starta, var det f.eks. 70 ledige, derav 28 familieforsørgere. Nesten alle hadde gått ledige hele vinteren. Av alle voksne menn i arbeidsfør alder (15—69 år) var altså fjerdeparten arbeidsledige. Dersom vi ikke rekner med gardbrukerne, var ledigheten nesten 50 prosent. Men det skulle bli enda verre. Arbeiderpolitikk Det var særlig arbeiderne og deres talsmenn i kommunestyret som gikk inn for en mer aktiv kommunal innsats

for å motvirke arbeidsledigheten. Arbeiderpartiet kalte si liste for Arbeidernes og småbrukernes liste etter 1928 og fikk inn fem av tolv representanter i kommunestyret. Fra 1934 erobra den flertallet. Arbeiderrepresentantene gikk inn for låneoptak til å sette i gang arbeid. Deres talsmann, M. L. Uglem, foreslo å låne 4.000 kroner til Stugudalsvegen, uansett om det ikke skulle lykkes å få fylkes bevilgninger til arbeidet. Men andre syntes det var en farlig politikk, og kommunekasserer Ingebrigt Kirkvold forlangte namneopprop under avstemninga. Men han fikk bare med seg tre andre i motstanden mot lånepolitikken. Flertallet stilte seg forsåvidt bak de arbeidsløses krav. Om Arbeiderpartiet var noe mer villig enn de borgerlige representantene til å bruke penger mot arbeidsløsheten, sto de like rådville overfor krisa. Den registrerte ledigheten ble i 1930-åra større enn noen gang før. I januar 1932 var det 99 ledige personer ifølge oppgaver fra arbeidsledighetsnemnda. Ved slutten av året 1933 hadde tallet sunket noe, men i 1935 var det like høgt igjen. I mai 1936 het det i et brev fra kommunestyret at Tydal hadde «110 arbeidsledige, og derav en større del familieforsørgere hvorav 5 mann fortiden er beskjeftiget ved nødsarbeide». En «skjønnsoppgave» fra desember 1935 viste at det var ikke bare et problem for de helt unge å komme i lønna arbeid, men flertallet, 60 personer, var mellom 25 og 59 år.

Bare menn ble registrert som ledige

Vi må legge til at det var bare menn som ble registrert som arbeidsledige i mellomkrigstida i Tydal. Kvinner ble hverken registret som ledige eller fikk noen tilbud om sysselsetting. Gifte kvinner skulle forsørges av en mann, og det var nærmest umoralsk om begge hadde lønna arbeid. Ei gift kvinne på en arbeidsplass burde vike for mannlige arbeidsledige, mente nesten alle. Ei lærerinne f.eks. kunne rett og slett sies opp når ho gifta seg og fikk en forsørger. (1 Tydal hadde dette skjedd i 1909.)

Arbeidsløs ungdom kunne bruke tida til å lære noe nyttig. Bildet er fra et snekkerkurs i Spongtun i i 934.

De økonomiske konjunktorene bedra seg i andre halvdel av 1930-tallet, men arbeidsledigheten holdt seg høg slik den gjorde også ellers i landet. I juni 1938 var det ennå 110 arbeidsledige, og i 1939 var tallet oppimot 88. På det verste i 1930-åra var 40 prosent av arbeidsføre voksne menn registrert arbeidsledige — eller over 70 prosent når gardbrukerne unntas.

Flere i arbeidsfør alder

Når arbeidsledigheten holdt seg så høg i mellomkrigstida, hadde det ikke bare sammenheng med konjunkturer og næringskriser, men også med befolkningsutviklinga. De store barnekulla fra rundt århundreskiftet ble voksne i mellomkrigstida. Vi har tall bare fra folketellingstidspunkta, men de bekrefter at en større andel enn før var voksne arbeidsføre mennesker. Andelen av kvinner og menn mellom 30 og 69 år vokste fra 37 til 48 prosent av den totale befolkninga. Siden det var små muligheter for sysselsetting utafor Tydal, ble bygda stengt inne med sin egen arbeidsføre befolkning.

Antall personer i aldersgruppa 30—69 år

	1920	1930	1946
Menn	141	167	199
Kvinner	158	166	187
Prosent av alle	37	41	48

Omfanget av arbeidsløsheten har også sammenheng med næringsstrukturen. Tydal hadde få arbeidsplasser utenom jord- og skogbruket, og arbeidet der var dessuten sesongbetont. Etter oppgaver fra 1939 var omtrent halvparten av de ledige knytt til jord- og skogbruk. Resten var veg- og anleggsarbeidere pluss noen industriarbeidere og handverkere. Ledigheten var størst på forsommeren og minst om vinteren og ettersommeren. Det var behovet for skogsarbeidere og slåtttonnolk som skapte denne sysselsettingssituasjonen.

Lønninger og inntektsforskjeller

I mellomkrigstida gikk lønninger og inntekter ned for de fleste. Heldigst stilt var de på fast lønn, f.eks. lærerne. Også for dem ble det riktignok lønnsreduksjon etter frivillig overenskomst mellom staten og organisasjonene. Men reallønna steg nok for dem og for andre grupper med faste inntekter. I og med at mange gikk mer eller mindre arbeidsledige, ble det trulig større inntektsforskjeller mellom folk og yrkesgrupper. Ser vi på de tre siste åra før andre verdenskrig, hadde de fast offentlige lønna over dobbelt så stor antatt inntekt som gardbrukerne. Og deler en brukerne inn i to grupper, gardbrukere og småbrukere, hadde de første dobbelt så stor inntekt som de siste. Minst inntekter hadde heimeværende barn med gjennomsnittlig 400 kroner i antatt inntekt. Så betalte de også bare vel tjue kroner i kommuneskatt. De med svært liten inntekt — ni-ti personer midt på 30-tallet — ble ilikna en minsteskatt på to kroner.

Gjennomsnittlig inntekt og kommuneskatt for innbygds personlige skatteyttere i inntektsåra 1937—39

	antall pers.	antatt inntekt	skattbar inntekt	skatt
Lærere, fagfunksj.	9	2.287	1.776	320
Gard- og skogbr. .	52	1.083	597	160

Kontor- og butikkfunksj.	5	885	527	94
Småbrukere	53	566	155	37
Husm. og arb. utenom jord- og skogbr.	70	531	187	33
Tjenere og faste arb. i jord- og skogbruket	15	490	211	37
Heimeværende barn	72	399	121	21
Gjennomsnitt	335	655	292	62

Om forskjellene kunne være store, ga de likevel ikke grunnlag for store klasseskiller, og vi kan ikke peke på noen som led alvorlig nød. Ennå fans det dugnadsånd blant folk, og naboer hjalp om det knep. I siste instans fans fattigkassa, som folk ennå sa, men det var nedverdiggende å måtte ty til den. Det forteller bl.a. en sekstiåring som bodde på et nybrottsbruk. Han henvendte seg til kommunen i 1934 for å få noe nyttig å gjøre. Vi gjengir brevet med hans egen rettskriving:

«Da de nu er årets verste tid udover og ingen ting at tjene og leve av for den som skal kjøpe alt for ve r dag vil jeg søge herestyret om komunen vilde forskutere for nogle vedfavner så jeg har noget at bestille og leve av udover. Jeg skal forsøge og bestille bort den og få dem fremkjørt til neste vinter så kommunen får sine penger igjen eller i allefald må jeg da få solgt den på 2 år. Vis de skulde blive noget at bestille kan de tenkes at jeg løste igjen en del av den selv for jeg må kjøbe veden alikevel. Ja jeg hå be r de går i orden ellers må jeg gå til fatigkasa og de kan ikke ve re nå rettere de heller. I allefal er de tungt for meg da jeg er arbeidsdyktig.»

Oppblomstring av attåttnæringer

I og med at de aller fleste voksne menn hadde sitt utkomme fra primærnæringene, fikk ledigheten ikke så dramatiske utslag som på enkelte industristeder. Det var alltid noe å gjøre på en gard, og jordbruksdrifta ga iallfall poteter og kjøtt i gryta, smør og mjølk og grøtmjøl til kvelds. Skogbruket var ei viktig binæring. Så fans det fisk i elver og vatn, og mange ungdommer og voksne skaffa seg noen kjærkomne kroner på snarefangst og jakt. Det var så mange ting som ble forsøkt. Ett eksempel var vedhogst, som småbrukeren vi siterte ovafor begynte med. Andre forsøkte seg på pelsdyroppdrett, kvinnene strikka for salg og noen starta pensjonatdrift. På alle bruk var det gjerne flere heimeværende voksne familiemedlemmer som kunne hjelpe til ute og inne og skaffe attåttninntekter. Statistikken forteller at 2/5 av den voksne befolkninga var heimeværende uten eget yrke. Det var bare i slåttonna en trengte å leie arbeidshjelp.

Jordbruket

Oppgangskonjunktorene og økt industrialisering fram til 1920-tallet åpna nye næringsmuligheter og førte folk bort fra bygda og jordbruket. Krisa i mellomkrigstida førte folk tilbake til jorda. Jordbruket ble den næringa som best kunne gi sysselsetting og levebrød når vegen til lønnsarbeid ble stengt. Bureising ble tidas kriseløsning. Rikelig med arbeidskraft og lite penger forlenga den gammeldagse driftsmåten som

skulle sikre bonden å være mest mulig sjølhjulpen. Resultatet ble at markaslåtten fortsatte og at bøndene heller økte korndyrkinga i stedet for å spesialisere seg på husdyrholdet. Men smørlaget fra slutten av 1930-åra gjorde det både lettere og sikrere å få omsatt smøret til brukbare priser. Mellomkrigstida ble dermed på mange vis en veksttid for jordbruket, med flere bruk, økt nydyrking og større produksjon. Det var ei utvikling som bøndene ble tvunget til, for prisene på produkta falt, mens gjelda sto der som før med samme beløp.

Flere bruk og mer nydyrking

Mellom jordbrukstellingene i 1917 og 1939 økte antall jordbruksenheter over fem dekar jord fra 125 til 140. I 1939 ble i tillegg sju andre bosteder rekna som jordbruk, enda de var mindre enn fem dekar. Noen av de nye småbruka var tidligere plasser eller bosteder som hadde blitt utvida gjennom jordkjøp og nydyrking. Fem-seks av dem var helt nye bureisingsbruk som hadde fått lån i Statens småbruksbank. Hele innmarksarealet hadde økt. 1.400 dekar jord ble dyrka opp i mellomkrigstida. Tidligere utmark ble innlemma i jordarealet, og mye av naturenga ble gjort om til kunsteng. Samtidig gikk praktisk talt ikke noe jord ut av produksjon. Jordbrukstellinga i 1939 viste rekordstore tall for både dyrka jord (5.626 dekar) og totalt innmarksareal i drift (6.279 dekar).

Nybrottsarbeid på Gjerdesenget i Gresli i 1921. Fra venstre Ingebrigt Bjørgen, Anna Græsli, hennes datter Antonie, Albert Græsli og bestemor Ingeborg Græsli.

Jorda ble også bedre grøfta enn før. Alt i slutten av 1920-åra var nesten 3/4 av innmarksarealet tilstrekkelig drenert. Mye av jorda i Tydal er brattlendt, og i 1939 mente bøndene at det bare sto igjen 360 dekar jord som behøvde mer grøfting. Brukerne og arbeidsledige satsa på jordarbeid for å greie seg bedre, og de ble stimulert til dette av myndighetne. Staten ga lån og tilskott til dyrking, grøfting og oppføring av hus. Og søknadene om å få tilskott var flere enn de som ble innvilga. Den begrensende faktoren lå i økonomien til kommunen og fylket. For å få statstilskott måtte nemlig kommune og fylke yte sin del av kostnadsoverslaget, og det stranda ofte på dette lokale bidraget. Det var også på tale med mer bureising, for de som ønska å begynne med nybrottsbruk, fikk særskilte lånevilkår. Jordstyret mente at over 10.000 dekar jord kunne dyrkes opp, dvs. dobbelt så mye som all dyrka jord hittil. Det pekte også ut områder som var høvelige til bureising. Eiendommene til konkursboet etter Huitfeldt var blant de aktuelle, men de lå stort sett for avsides til at de kunne lokke bureisere. I 1936 ble det foreslått et bureisingsfelt på

Movollkjølen, men ingen interesserte meldte seg. Det ble satt i gang bureising i Nekåbjørga, men de dyrkbare områda i Tydal lå nok for høgt til fjells og var for lite fristende til at mange ville våge å begynne med bureising her.

Økt korndyrking

Etter en nedgang for åkerbruket omkring århundreskiftet hadde korndyrkinga økt igjen under første verdenskrig. Som nevnt tidligere hadde staten gitt påbud om dette for å øke sjølforsyninga av korn i landet. Senere fikk bøndene pristilskott for å dyrke korn. Korntrygd, som en kalte det, ble også gitt for korn bøndene nytta i eget hushold. Det gjaldt jo alt korn i Tydal. Dessuten kom kornslag med kortere modningstid og gjorde det mulig å få brukbar avling nesten hvert år. Bøndene satsa derfor mer på åkerbruket igjen. I 1939 var kornarealet kommet opp i 342 dekar. Hele åkerarealet med korn, grønfor og poteter var vel 600 dekar i alt. Omkring åtti bruk dyrka korn i 1930-åra, og bøndene kunne kjøre over seksti tonn til møllene i de beste avlingsåra. Mesteparten var bygg, men noen hadde også litt havre eller blandakorn, og 2—3 bønder prøvde seg med hvete i enkelte år. Havreåkrene ble oftest slått til grønfor og gitt til husdyra. Det samme gjorde en med byggåkeren når det ikke var utsikt til å få matkorn. Kornet kom altså alltid til nytte. En dyrka jo delvis korn for å ha noe i jorda når den «nu og da må vendes», som Selbyggen skrev i 1918. Men håpet var å få mest mulig matkorn. De fleste kjøpte sikta mjøl til brødbaking, men egen byggåker skaffa stort sett grøtmjølet. I nederste del av bygda, særlig i bakkene i Hilmo og Gresli, fikk de nesten alltid fint korn. I den ekstraordinære godsommeren 1930 skar Trond på Hilmoaugen førsteklasses bygg den 3. august. Men det var ikke så stor åker han og andre småbrukere og husmenn hadde. På nabobruket Aunet fikk de f.eks. årlig fra 5 -6 og opptil 10 sekker korn på sine åkrer. På Kvernmoen i Hilmo kunne de ha omkring fem mål åker. Alle disse kjøpte mjøl i tillegg. Bortstuggu på Aune hadde så mye som opp til 14—15 dekar kornåker og var sjølforsynt med korn. Det var stort sett enkelte i Gresli også. De fleste som bare hadde små åkerlapper, brukte ennå å så kornet med hendene på gammelmåten. Det gjorde de lenge også på Kvernmoen, men Håkon Hilmo husker de begynte å leie såmaskin for hest av Bersvend Græsli. Han var den første i Gresli og Hilmo som kjøpte såmaskin. I 1918 fans det tre radsåmaskiner i Tydal, og i løpet av 1930-åra ble det innkjøpt enda tre til i bygda. Andre redskaper en trengte var rulleharver — trerull med pigger i — for å smuldre torvene før en sådde. Etter såinga skulle åkeren ruller, dvs. en kjørte over åkeren med en glatt trerull. Maskinene ble ofte brukt og kjøpt sammen av flere brukere i grenda. Omkring 1920 ble de første redskapslaga danna i Gresli, Svelmo- og Lianområdet og i Ås. Disse kjøpte inn flere typer redskaper og maskiner, og når det var danna redskapslag, fikk en statsstøtte til innkjøpa. På den måten fikk alle nyttiggjøre seg de nye hesteredskapene, sjøl om det ikke var så mange av dem i bygda. Etter at kornet var sådd, sto det igjen å håpe på at kornet skulle bli modent og fint før høstkulda satte inn. Det var helst en stor dag når en kunne begynne å skjære kornet med sigd, binde sammen nek og sette dem på staur. De som hadde de mest frostutsatte åkerstykkene brukte fra gammelt av å ha noen dunger av kvist og bar rundt åkrene til å lage «rauke» av. Var det fare for nattefrost, kunne en tenne disse båla, og røken over åkeren holdt frosten unna.

Tresking

Treskinga utpå høsten krevde mange hjelpere og var oftest dugnadsarbeid. De vanligste treskemaskinene var de såkalte piggmaskinene. I reklamebilder av dem kunne de dras med handmakt av to jenter. Men som regel måtte det til to på hver side, altså fire tilsammen. De var forholdsvis lett å flytte fra gard til gard, og bøndene gikk sammen om kjøp av slike maskiner. Gresli redskapslag hadde f.eks. både treskemaskin og rensemaskin. Med treskemaskinene kunne sluggua settes bort for godt. Men på somme husmannsplasser forekom det ennå i mellomkrigstida at de sluggutreska kornet. Håkon Hilmo husker f.eks. godt lyden av sluggua fra Hilmohaugen. Der ble også kornet handkasta på gammelmåten utover låvegolv for å bli sortert i såkorn, matkorn og det som bare var brukbart til for. Men de aller fleste lånte eller eide sjøl en rense- eller kastemaskin. Da kunne en nøye seg med å solde det grøvste, og maskinen gjorde resten mye bedre og mer effektivt enn gammelmåten. Den måtte dras med handmakt, men det var lett å dra kastemaskinen. Å dra piggmaskinen var et styggarbeid, minnes noen. Treskerne fikk rikelig av støv og lort, og det hendte at folk stupte når de kom ut av låveporten, forteller Håkon Græsli. Det ble lettere når de skaffa seg kjørevandring, husker han. Kjørevandringa var for to hester. Den sto ute og hadde reimer inn til treskeverket på låven. Kjørevandringa var flyttbar og brukt av flere i fellesskap. Men det var noe tungvint å fare med den. Liknende hestevandringar fans også i Ås. Det ble enda lettere i 1930-åra da bøndene skaffa seg oljemotorer til å drive treskeverka. Gardbrukerne i Gresli og Hilmo gikk sammen om dette, likeens brukerne på Aune, i Ås og Østby. Treskerlaga i grendene kjøpte også inn sjørensende treskeverk — stortrøsker — og det var tre slike i 1939.

Tørking og maling

Siste arbeidsprosessene med kornet var tørking og maling. Fra før hadde en smier eller spesielle tørkehus i grendene. I Hilmo var det f.eks. smia på Kvernmoen som ble brukt av alle i grenda. I Ås hadde brukeren et felles tørkehus på Lundbakken. Det som trengtes i slike tørkehus var først og framst skorsten og ildsted, og hyller eller benker rundt veggene for kornet. Maling av kornet kunne også gjøres i Tydal. Den største kverna fans ved Kirkvollfossen og ble bygd av kommunen under første verdenskrig. Det ble et bygg i tre etasjer, og med to Selbu-steiner kunne den male 200 kg i timen. Kommunestyret tilsatte Ol-Saksesa som møllemester og lønna han med 80 øre pr. malt tønne korn. Etter oppgaver fra 1926 ble det malt 20.000 kg bygg på Kirkvoll-kverna. Møllemesteren måtte bl.a. kontrollere at kornet var tilstrekkelig tørka før det ble malt. Dersom kornet inneholdt for mye fuktighet, ble det bare grøten. Metoden for å kjenne etter om det var tørt nok, var å bite i kornet. Men Ol-Saksesa hadde ei spesiell tang til kontrollen. Han var nemlig tannløs. Ei mindre kvern ble ført opp av gardbrukerne i Aune i 1919. Der ble det også utført leiemaling for andre, og i 1926 ble det malt 4.800 kg på Aunekverna. Men kverna kunne stort sett bare brukes i flomtida vår og høst. Kvernvatnet ble ellers brukt til sagbruket på samme sted. Gardbrukerne i Gresli og Hilmo dro helst til Mølnåa (Hyttbakken) i Selbu og fikk malt kornet der. Kverna ved Kirkvoll lå egentlig uhensiktsmessig til i utkanten av den kornproduserende delen av bygda. Den hadde god tilgang på vatn høst og vår, men atkomsten var lang og vanskelig. «Møllen er et produkt av krigsårene, og det viser seg nu at fôretagendet var dårlig og ubetenksomt planlagt», skrev Ingebrigt Kirkvoll i 1928. Kvernene i Tydal kunne dessuten bare male sammalt mel, og mange sakna derfor utstyr for spissing av kornet og maling av

gryn. De større og bedre kvernene gjorde det også mindre nødvendig å tørke kornet på forhånd. I løpet av 1930-åra forfalt derfor alle kvernene i Tydal og gikk ut av bruk. Kornbrukerne malte kornet i Selbu i stedet. Kverna på Aune ble riktignok satt i brukbar stand igjen under okkupasjonen og brukt av flere til «tjuvmaling». Men det er en annen historie som har med okkupasjon og ikke korndyrking å gjøre.

Gjødsling

I tillegg til å dyrke mer jord og kultivere den bedre, var det først og fremst gjennom mer gjødsling at en kunne øke avkastninga. I hovedsak var det naturgjødsel som ble brukt. Men mengda av denne var jo bestemt av husdyrtallet og kunne ikke økes mye. Derimot kunne bøndene gjøre mer for å ta vare på «bondens gull». Jordbrukstellinga i 1929 viste at færre enn halvparten av bruka hadde overtekt gjødselplass. Praktisk talt ingen hadde urinkum. Mange fortsatte med å måke ut gjødsla gjennom en glugge i fjøset. Gjødsla ble liggende under åpen himmel utafør til den ble kjørt ut på sledeføre om våren. Vi la fire sledelass i én dunge, forteller en bruker i Hilmo. Møkka ble så trilla ut og spredt etter at det ble snøbart. På Aune var det mer vanlig å kjøre ut gjødsla med vogn når det var blitt bar mark. Den ble handlesset med greip og spredt direkte fra vogna med greipet. Kugjødsla var den gang temmelig fast i motsetning til nå. Derfor måtte en også kjøre over enga etterpå med kvistslåen for å smuldre gjødsla. Den besto av bjørkestranger som var knytt sammen med ståltråd. De ytterste bjørkene var litt lenger enn de andre og knytt sammen slik at slåen danna en runding. Ved å legge stein oppå kunne en få passende tyngde. I stedet for å bruke bjørk til kvistslåen, sverga andre heller til å bruke granteller som var tørka slik at barnålene var borte. Grantellene var harde og gnudde sund møkka bedre enn bjørk. Et alternativt redskap var kubbslåen, forteller en fra Stugudal. Denne besto av en tømmerstokkende der det var borra et gjennomgående hol for en drakjetting. Gjødselarbeidet var stort sett karfolkarbeid. Men mange mente det var nødvendig å rake etter sloinga, og det var kvinnfolkarbeid. På mange småbruk var det likevel ikke uvanlig at kvinnfolka måtte ta et tak med gjødselgreipa. Kvinnfolka gjorde her som ellers det som var nødvendig av mannfolkarbeid når karene mangla. Men det var sjelden omvendt. Åkeren fikk alltid gjødsel, og så gjødsla en enga så langt den rakk. I åkeren harva en ned gjødsla. Men i potetåkeren var det vanlig å legge gjødsla direkte i fårene (rennene). En brukte da først og framst «galen» fra småfeet («sautallen»), eventuelt også hestmøkk. Den gjødsla ble båret ut i bl.a. kolfat og hatt direkte over potetene før en skyfla over med grevet. Folkmøkka fra utedoen ble også mye brukt på potetene. En stampa den gjerne først sammen med noe husdyrgjødsel eller vatna den ut. Kunstgjødsel begynte å komme i bruk omkring århundreskiftet, men det var foreløpig forsvinnende mengder. Paradoksalt nok økte kunstgjødselforbruket i Tydal under første verdenskrig, da varen var rasjonert. Kommunen fikk da en bestemt kvote, og bøndene tok imot det de kunne få. I 1919 fordelte provianteringsrådet 22 tonn kunstgjødsel mellom bøndene i Tydal — gjennomsnittlig 176 kg på hvert bruk. Det var en god del mer enn de tidligere hadde brukt. Gardsrekneskaper fra Kvernmoen og Nergarden i Hilmo, som var middels store garder, viser at i 1920-åra kjøpte brukerne der 2—6 sekker kunstgjødsel årlig. Billigste sort var tomasfosfat, som kosta omkring fem kroner for sekken. Superfosfat kosta opp til tolv kroner. I løpet av mellomkrigstida økte mengda av kjøpegjødsel til bortimot det dobbelte. Prisen var synkende, og det ble også gitt bidrag til frakt. I 1939 ble det kjøpt kunstgjødsel for 5.400 kroner — gjennomsnittlig for 38 kroner på hvert bruk. Da hadde også de første moderne redskapene for gjødselspredning kommet i bruk. I 1939 fans det to gjødselspredere for naturgjødsel og én for kunstgjødsel i Tydal. Det var nok bare åkeren som fikk kunstgjødsel ennå. Økt

korndyrking var derfor en av årsakene til at forbruket økte. Men det var slett ikke alle brukere som hadde råd til — eller tru på — slik luksus. I Stugudal var det visst bare Ehrastian Lyshom og lærer Uglem som kjøpte kunstgjødsla før 1940.

Fôrsanking

Om ikke enga ble gjødsla så mye sterkere, ble det likevel mer for på heimejorda fordi bøndene fikk mer kunstig eng. Dessuten økte også arealet av grønfôr. Men mye av fôret måtte fortsatt sankes i utmarka. Det er anslått at i hele fylket ble slåtteområda halvert i 1930-åra. Men i Tydal var ikke tilbakegangen så sterk. Areala ble her redusert med en tredjedel. I Per-Hansagarden i Gresli slutta de helt med å slå i marka allerede omkring 1920, fordi de ellers måtte begynne å leie mer hjelp, forteller Håkon Græsli. Faren kom fram til at markaslåtten var dyr og ulønnsom, og nøyde seg med å slå setervollene. Men de aller fleste brukte utslåttene som fôr, for ellers måtte de redusere buskapen. Og arbeidshjelpa var billig i mellomkrigstida. Kari Berggård husker ho fikk 15 kroner for måneden. Sommertausene fra Selbu var særlig ettertrakta og kunne få opptil 30 kroner i 1920—30 åra, mente ho. En slåttekar fikk nesten det dobbelte av kvinnelønna. Onnearbeidet ble vanligvis bedre betalt enn arbeid ellers i året, men så var det også ekstra lange dager om sommeren. 12 timers arbeidsdag var gjerne minimum. Sjøl om kvinnfolka fikk mindre lønn, hadde de minst like lang arbeidsdag. For det var sommertausene som sto for kaffekokinga og matlaginga til arbeidslaget i marka. Likevel kunne Selbujentene få tid til litt strikking innimellom, og i løpet av slåttonna ble det fort trylla fram noen votter eller strømper. Det ga inntekter til løpende forbruk, f. eks. inngangspengene til dansen på lørdagskveldene, slik at sommerlønna var inntakt når onna var slutt. Sommertausene fra Selbu var kjent for å være både flinke og sparsomme. Det het da også at «fe du ti i Selbuførkje, så e du mest framfødd».

Matpause i markaslåtten utafor «Kjørkvollsua» i Nordmolia først på 1940-tallet. Fra venstre Per Kirkvold, Maja Kirkvold, Marit Slind fra Selbu og Hans Kirkvold.

Sommartøsa å markaslåtten

Å, jammen man sjå å å henge ti

den som ska sommårtøs vǵrrå.

I går siste hemhersja hengte mi ti,

i dag ska åt slåtta mi fǵrrå.

Om senga e aller så mjuk å så go ',

det hjelp itt å liggi å dråg se ti ho.

Når klokka e fem må kaffen vår fǵlug.

Hvis itte så e du 't te sommårtøs vǵlug.

Fer karen må slå med døgga e te,

skjønt graset bli tønger å råkkå åt me'.

Å, jammen e det mangslag som vǵrrå vil

fren slåttløpin han e godstinn.

Tjokkmjølkk å spikjikjøtt å flesk, brød å sild

å myssmer å ost attåt kakun.

Tå handfeng må tas det gamlast som fins,

hvis itte bli sjøla di ilsken te sinns.

Tå koppa å komma må tas berre det

som e sunnsli å sprukki å mest ittnå te.

Fer slåttvegin e både røfsin å le,

å går det sunnt nå bli det skylla åt me'.

Å, jammen e det mangslag åt karem å

tart slåttye døm ha lesst på.

Slipsten å rivå, å hen å kvar sin ljà

å ljàteg å ørder åt tinnå.

Å lomman døm stoppa døm aldeles full

tå Tiedemanns snus å tå mikstur å rull.

Det e visst åt døm den vektugast føa,

å e e nå gla' det itt bli tobakksnøa.

Fer e det så gæli døm bli tobakksløs,

da e det itt grett å vǵrrå sommårtøs.

Å, jammen må'n tøl lite nå tå kvart
den som ska bo ti i slåttbu.
Senga e loppåt å skinnfeld'n e svart
å kåkin e myggåt å luftu.
Men bytte e vil itt med prest eller fut,
fer artugt det e, å ner vukku e slut,
da spring mi te bygds å bu oss åt kvelda.
Ja, grømt må di tru at mi ha det på helga.
Fer da e det sekkert en svingom mi fe.
Å kølsvert tå sommærtøsmåga de e.

Ragnhild Aas

Husdyrholdet var viktigst

I begynnelsen av mellomkrigstida reduserte bøndene noe på storfetallet. Jordbrukstellinga i 1929 registrerte over ett hundre færre storfe siden forrige telling av sommerbuskaper i 1917. Grunnen til reduksjonen kan være de fallende prisene på mjølk, kuost og kjøtt. Prisene fortsatte å falle til 1933 - 34, men så kom smørlaget i gang og bøndene økte besetningene igjen. I 1939 ble det telt 995 storfe i Tydal, det meste som noen gang er registrert. Hvert bruk hadde 7 storfe i gjennomsnitt. Den forbigående nedgangen i storfetallet ble oppveid av et større geitehold. Lønnsomheten i geiteholdet lå i salg av geitost, og bøndene satsa mer på det enn noen gang før. Men i 1930-åra gikk det tilbake igjen med geiteholdet. Skogeierne likte ikke geita og kjempa for å begrense beitinga i vår- og høstmånedene. Det var helst da geita gikk løs på barskogplantene, mens den fant bedre føde om sommeren. Thomas Angells stiftelser la ned forbud mot å ha geit på sine eiendommer. I 1938 foreslo også Tydal skogråd et generelt beiteforbud, men flertallet i kommunestyret var mot. Geiteholdet var for viktig ennå. Bøndene tok også til å satse mer på sauene igjen. Antallet sauer økte i hele mellomkrigstida. De krevde relativt lite stell og pass, kjøttet ble mye nytta i husholdninga, og ulla kunne selges. Men økninga i både sauer og storfe har mest å gjøre med at bøndene måtte produsere og selge mer for å opprettholde noenlunde samme inntekter. Hesten var et bruksdyr, og antallet var derfor stabilt. Noen få som ikke hadde råd til å ha hest, brukte okse til trekraft. En av plassene var Kåsen i Stugudal, som fikk hest først i 1938. Kjøreoksene ble skodd slik som hestene og kunne brukes både sommer og vinter. Johan Kåsen fant tilfeldigvis en gammel oksesko i jorda og fikk Henmo-smeden til å smi nye etter modell av denne. Om vinteren hadde de truger på oxen. Det ble brukt små hestetruget av vidjer med rem over. Det var ikke så enkelt å få trugene på oxen, særlig bak, minnes Hilmar Kåsen. Men tok de oxen bort til snøfonna, sto han still. Da var det som han forsto at det var bedre å komme seg fram med truger. Ellers måtte det til spesielle bogtre på kjøreoksene. Den aller siste som brukte kjøreokse i Tydal var Trond P. Hilmo på Hilmohaugen.

Johan Henrik Kåsen med sin gode venn, kjøreoksen
«Sudan».

Husdyrholdet (sommerbuskap) 1917–1939

	1917	1929	1939
hester	105	90	101
storfe	962	855	995
sauer	578	740	862
geiter	1044	1520	1166
svin	74	26	34
høns	131	261	180
storfe pr. bruk	7,7	6,7	7,1

Smørlaget

I begynnelsen av 1920-tallet fikk bøndene over fem kroner for ett kilo smør. Men i løpet av ti år falt prisene til under halvparten. Årsaken til prisfallet var at bøndene produserte stadig mer for å holde inntektene oppe. Smørmengda i landet ble tredobla mellom 1925 og 1933, og det ble mer smør enn det som kunne avsettes innenlands. Samtidig var kjøpekrafta synkende hos forbrukerne, og de som hadde dårligst råd brukte billig margarin i stedet for smør. For å hjelpe bøndene vedtok derfor regjeringa i 1931 ei lov om tvungen smørrinnblanding i margarin. Noe senere fikk en de såkalte kriselovene, som bestemte at omsetningsavgifter og en særskilt avgift på margarin kunne nyttes til pristilskott på smør. Når smøret skulle blandes inn i margarin, ble det strengere krav om at smøret måtte ha en ensartet og god kvalitet. Der det ikke var muligheter for å levere mjølk til meieri, oppmuntra regjeringa til at det ble danna smørlag. Dette var bakgrunnen for at også Tydals-bøndene i oktober 1935 gikk sammen om å danne et smørlag. Formålet var å få til en felles omsetning ved at laget mottok, sorterte og fellesbehandla smøret fra

produsentene. Laget skulle også formidle statstilskottet. Medlemmene måtte til gjengjeld forplikte seg til å levere alt salgsmør til smørlaget, og rette seg etter regler og instruksjoner for foring, mjølking, renhold og smørbehandling. Smørlaget fikk straks tilslutning fra 59 gardbrukere på sjølve stiftingsmøtet, resten kom med i løpet av høsten og vinteren. Innmeldingsavgift ble satt til ei krone pr. ku. Et styre på fem medlemmer skulle stå for den daglige drifta. Den praktiske ordninga ble slik at produsentene leverte usalta smør til forretningene på lørdag og fikk oppgjøret av dem. Forretningene hadde ikke noe fortjeneste for dette, men ville gjerne ha det slik for å sikre seg betaling for varene folk kjøpte. Smørlaget henta så smøret hos forretningene på mandag, dvs. kjøpte det av dem, og salta og elta det til en ensarta kvalitet. Smøret ble for det meste levert til Norske Meieriers Salgssentral i Trondheim. Ei tid hadde Smørlaget også avtale om leveranse til firmaet I. K. Lykke. Turisthyttene kunne kjøpe smør direkte av Smørlaget, og noe ble solgt til Kjæli gruver. Fellesomsetninga krevde både ansatt personale og lokaler. I førstninga måtte en greie en seg med ei stue i Ol-Olsgarden, men i 1938 bygde laget eget eltingshus med kjeller under for oppbevaring av smør. Som kontrollør ble først tilsatt Olaf Aasberg. Han ble snart avløst av Martin T. Østby. Per Kirkvold fikk jobben som kasserer og rekneskapsfører. Martin T. Østby hadde trulig også til oppgave å elte smøret. Men senere ble Henning Nedal og Ingeborg og Jon Østby («Smør-Jo») ansatt for å gjøre dette arbeidet. For å frakte smøret fra forretningene til smørhua, ble det ansatt en egen smørkjører med lønn for hver tur. Kontrollørens oppgave var først og fremst å passe på at smøret holdt tilstrekkelig kvalitet. Ikke alt ble godkjent, og de første to-tre åra ble forholdsvis mye vraka. Men et par kurs i smørbehandling av Statens vandrelererinne hjalp trulig mange til å lage bedre smør. I 1939 var det 1.3 prosent som ikke ble godkjent av de vel 12.000 kg smør laget tok imot.

Det ha vurti smør. Anne Elisabeth Hilmo på Fossnevollen.

12.350 kg smør fra 563 medlemskyr betyr at fløten fra ea. 550 liter mjølk fra hver ku gikk til smørproduksjon. (Vi rekner da med at det må 25 liter mjølk til for å få 1 kg smør). Vi kjenner ikke til gjennomsnittlig mjølkemengde, men anslagsvis utnytta smørproduksjonen tredjeparten av helmjølk. Det som ble igjen, var ea. 2 liter helmjølk daglig pr. innbygger. Men vi vet også at mye av denne ble brukt til å lage kuost på setrene om sommeren. Det var nok slik at bøndene skumma så mye mjølk som mulig for å få til størst mulig smørproduksjon.

Organiseringa av smøromsetninga var ei gunstig ordning som stimulerte husdyrholdet i Tydal. Det gjorde det lettere for småbrukerne å omsette sine små smørklatter, og sparte de større for arbeidet med elting og videresalg. Driftsutgiftene for laget kom på vel 20 øre pr. kg omsatt smør, og det kunne forsvares når statstilskottet var 32 øre og smøret kunne omsettes til stabilt stigende priser. I 1939 fikk produsentene utbetalt kr. 2,90 pr. kg smør.

Gjeldsproblemer

I begynnelsen av århundret var det stort sett oppgangstider med stigende priser på produktene. Prisene steg særlig raskt under første verdenskrig. Produsenter opplevde økt lønnsomhet. Men flere penger mellom hendene frista også til å investere i nye maskiner og redskaper, og til å kjøpe mer kraftfôr, kunstgjødsel og forbruksvarer. Mange skaffa seg gjeld gjennom jordkjøp, enten en kjøpte bureisingsjord, husmannsbruk eller overtok etter foreldre som skulle ha kår. Søsken skulle også betales ut. Det var mulig å låne gjennom statlige banker (Småbruksbanken og Hypotekbanken), og kommunen stilte garanti mot pant i bruket. I mellomkrigstida kom flere av disse i vansker. Prisene falt, attåt arbeid var vanskelig å få, og dermed greide ikke alle å skaffe penger til rente og avdrag. Disse utgiftene var nemlig like store som før, sjøl om alle priser og lønninger falt. Det ble gjeldskrise for mange. Fra slutten av 1920-tallet måtte noen be kommunen om hjelp til å betale forfalne renter og avdrag. Kommunestyret strakk seg så langt som mulig og forskutterte betalinga for enkelte. Kommunen tok da pant i bruket. I andre tilfeller sikra den seg «rett til trekk i fortjeneste ved eventuelt veiarbeide i førstkommande vår». Eller «rett til trekk i nydyrkingsbidraget». I et anna tilfelle ble det krevd «rett til å heve det innlosjeringsbidrag som pliktes utbetalt for ansøkerskens skolebarn i skoleåret». Kommunens hjelp utsatte iallfall vanskene, og det berga kanskje noen fra tvangsauksjon. I 1930-åra var det også mulig å få rentenedsettelse i statsbankene etter søknad og på kommunestyrets anbefaling. Det lyktes for de mest vanskeligstilte. Det hangla og gikk, og i slutten av 1930-tallet begynte økonomien å lysne, slik at folk fikk optimismen tilbake. Det var trangt og kummerlig for mange. Men Tydal kom likevel bedre ut av gjeldskrisa enn de fleste andre bygder, fordi det var få som hadde stor gjeld. En statistikk som ble tatt opp i 1932 over hele landet, viste at Tydal hadde lågste gjeldsprosent av alle i Trøndelag (unntatt Harran kommune i Nord-Trøndelag). Gjeldsprosenten (dvs. gjeld i forhold til brutto formue) lå på 10,5 prosent i gjennomsnitt for alle brukere i Tydal, mens landsgjennomsnittet var 45.

Skogbruket

Gardsskogen utgjorde en viktig del av næringsgrunnlaget for bøndene, og ved kjøpet i 1921—22 fikk også de tidligere leilendingsbruka under Stiftelsene tillagt egne skogteiger. I Stiftelsenes og Huitfeldts skoger ble det dessuten årlig bruk for skogsarbeidere til tømmerdrifta. Men skogbruket kunne bare mildne krisa, for avvirkninga var lita i mellomkrigstida og lønningene små. Avvirkninga hadde ligget på 7.000 kubikkmeter de første tiåra etter 1900, men sank til det halve i store deler av mellomkrigstida. Tømmeret fra Tydal utgjorde vanligvis bare ti prosent av alt tømmer i Neavass-

Setervedkjøring ved Svartåavollen i begynnelsen av 1940-tallet. Fra venstre Gunnar Berggård, Ingebrigt Berggård og Ola Søliås. Hesten må ha truger på vinterføret.

draget. Gjennomsnittstallet for avvirkninga etter 1936 (da vi har løpende statistikk) og fram til krigstida er 4.000 kb.m. Da hadde tidene begynt å bedre seg, og sesongen 1937—38 ble rekna som et godt år for skogbruket. Avvirkninga av bartretømmer for salg nådde en topp på 6.500 kubikkmeter. Den vinteren het det at «alle tydøler er opptatt med skogsdrift», og folk fra Selbu og Haltdalen fikk også arbeid i bygda. Men en kar fra Aunegrenda i Haltdalen mener at tydalingene sikra seg de beste teigene først. Sjøl greidde han ikke å tjene mer enn kr. 1,15 pr. dag etter at fellesutgiftene til kosten var fratrukket. Slike lønninger var det umulig å fø en familie på. Og de var ofte ekstra låge i skogbruket. Like etter 1900 ble det betalt 40 øre pr. tre for hogging, kvisting og barking. I mellomkrigstida kunne skogeierne få folk til å ta på seg arbeidet for 20 øre pr. tre. En kar greide ofte bare 10—12 trær pr dag, og da kom daglønna ned i to kroner. Dette er imidlertid eksempler på de dårligste lønningene. For fløterarbeid etter overenskomsten i 1929, var daglønna 6-7 kroner. Lønningene steg noe i slutten av 1930-åra, og i heldige tilfeller kunne en komme opp i ti kroner brutto pr. dag på skogsarbeid. Skogen ga imidlertid arbeid og inntekter ut over tømmerdrifta. Ifølge Selbyggen i 1938 ble det solgt mye bjørkeved «nedover Tydal, i Selbu og like inn til byen». Mye tømmer, ved og gjerdefang ble også brukt på gardene. Ei telling i 1936—37 viste at forbruket av bartre til brensel og gagnvirke var like stort som mengda av salgstømmer. I tillegg brukte gardene ett tusen kubikkmeter med bjørkeved og fire hundre kubikkmeter trevirke gikk med til ostkoking og fyring på setrene.

Skogsarbeiderne organiserer seg

Arbeidstakerne i skogbruket var sent ute med å organisere seg. Det første varige skog- og landarbeiderforbundet på landsbasis ble danna i 1927. Skogsarbeiderne i Selbu danna flere lokalforeninger et par år etter. Ei forening kom også i stand i Tydal, men fikk et kortvarig liv. I 1935 ble foreningsarbeidet tatt opp igjen, for «stillingen i skogen nu var så elendig». En utsending fra Trøndelag faglige samorganisasjon fikk arbeiderne med på at de måtte organisere seg og stå solidarisk sammen for å bedre kåra sine. 23 personer tegna seg straks som medlemmer og valgte Kristian Bjørgen til formann. Men solidariteten strakk seg ikke lenger enn til bygdas egne arbeidere. Noe av det første foreninga tok opp, var å få satt en stopper for at Kjeldstad og andre sagbrukseiere i Selbu satte bort blinker i Tydal til selbygger. Foreningas krav var at skogsarbeid i Tydal bare skulle gå til organiserte tydalinge. Systemet med bortauksjonering av teiger gjorde det vanskelig nok å opprettholde full solidaritet mellom bygdas egne

arbeiderne, og slett ikke alle sto tilslutta foreninga. Foreninga tok seg også av interessene til andre enn de rene skogsarbeiderne, og et av resultatene den oppnådde var å få godkjent tariffen og minstelønninger ved akkord for arbeid til kommunen. Konfliktene mellom arbeiderne og skogeierne har vært relativt få og små i Tydal. Den første vi kjenner til var i Gresli i 1929 før foreninga ble til. Noen skogsarbeidere hadde tatt på seg en teig for Huitfeldt. De ble fort misnøyd med lønna, la ned arbeidet og krevde lønnspålegg. Etter 14 dagers streik fikk de også 20 prosent tillegg.

Tømmerfløting

Vi har foran skrevet om skogsarbeidet i tida før 1920, og arbeidet forandra seg lite i mellomkrigstida. Redskapene var svans, øks og barkspeade, og all transport fram til elva foregikk med hest og stytting. Også fløterarbeidet foregikk slik som før, men etter 1924 ble all fløting i Neavassdraget, bortsett fra privatfløting i noen bielver, organisert av fellesfløterforeninga. Fløterarbeidet var rekna for det mest attraktive skogsarbeidet og det som kunne gi størst inntekter — dersom tømmeret ikke danna alt for mange vrangvillige våler. Det var dessuten det mest spennende og utfordra hver enkelt mot og styrke. Ikke noe anna skogsarbeid kunne komme opp mot fløtinga.

Fløterelvene

Hele området ble delt i roder. Det ble fløta i alle de store tverrelvene; Hynna, Stor-Hena, Løddølja og Tya. Det var ikke alltid lett å få fram tømmeret i alle disse. Løddølja var holdt for en «temmelig vrang tverrelv». Men siden elva renner gjennom et stort tømmerkogområde, har det blitt fløta mye tømmer nedover Løddølja. Også sideelver til Løddølja har blitt brukt til fløting. Stuttåa nord for Gammelvollsjøen er en av dem, trass i at den har et trangt og ulendt elvefar. Namn som «Litj-trånget» og «Stortrånget» forteller om vanskene fløterne hadde. Her ble noen ganger stökkene liggende på tvers av elva og rente seg fast mellom berghamrene. Da kunne det danne seg store våler, og i verste fall måtte fløterne ty til dynamitt. Fra Gammelvollsjøen har en fløtt tømmer ut i Holmsåa og ned i Løddølja. Stor-Hena var heller ikke enkel å fløte i. Trass i at det er bare tre km fra Henfallet til Nea, kunne fløtinga ta mange dager her. Det har forresten blitt fløta tømmer nedover det 90 meter høge Henfallet også. Det skjedde under krigen, da tydalinger var utkommandert til vedhugging. Stökkene ble da sendt utover Henfallet og kom ned som flisved. Så det har visst ikke blitt forsøkt oftare. Væla var ikke tatt med i fellesfløtingas vassdragsområde. Den var i minste laget som fløtingselv, og vassmengdene var ustabile. Men en del privatfløting har foregått i elva, og inne ved Vælaskaret ble det bygd en fløterdam. Tya var en av de bedre tverrelvene for fløting. Det forekom at det ble fløtt helt oppe fra Moen, men som oftst bare fra Esfossen ovafor Løvøya. Når det var lite vassføring, kunne det gå lang tid for å få nedover tømmeret her også. Trångfossen, like ovafor der Tya og Nea renner sammen, kunne være vanskelig. Her danna det seg noen ganger store våler i et trangt skar med bratte bergvegger på begge sider. I slike tilfeller kunne drevne fløtere bli heist ned i lange tau for å forsøke å løse på bandstökkene som batt vålen. Enkelte år kunne for lite eller for mye vatn skape problemer. I 1928 var det f.eks. uvanlig lite snø, og en tidlig vårflom i april tok med seg mesteparten av den som fantes. Mye av tømmeret var da ennå ikke rulla på elva og ble liggende over til neste år. Lite vassføring var det også i 1937. Fløtinga måtte utføres i perioder når det kom noe nedbør, men 19.000 stokker ble liggende igjen i Nea. I 1934 var det derimot stor-flom som tok med seg ikke bare

tømmeret, men også sprengete lensene. Mye av tømmeret ble spredt utover låglandet fra Hyttbakken til Selbusjøen, og resten måtte sankes sammen i Selbusjøen utover sommeren.

Fløterliv

Til å begynne med ble all fløtinga satt bort på akkord. Det var oftest de samme som hadde tømmerdrifta om vinteren som tok på seg fløtingsarbeidet om våren. Etter at skogsarbeiderne tok til å organisere seg i Skog og Land, kom det i stand avtaler om timelønn, fastsettelse av overtidsbetaling og arbeidstid. Den første overenskomsten ble undertegna med Fellesfløterforeninga i 1929. Den inndelte fløterne i to «grader». De uten erfaring ble betalt med 70 øre for timen, mens de med minst to års erfaring fikk 85 øre. De fikk dessuten et bestemt prosent-tillegg for helgarbeid og overtid ut over 48 timer i uka. Men fortsatt ble mye av fløtinga satt bort på akkord, særlig i tverrelvene. Fløtergjengen skulle få fram tømmeret i hele elva for akkordsummen. Det var oftest slik at det var én akkord for å fløte tømmeret i tverrelvene ned til Nea, og en annen akkord for å følge tømmeret i Nea og ned til Selbusjøen. Det hørte dessuten med til akkorden å rulle tømmeret på elva. En brukte helst kvelden «førri menatta» til dette arbeidet, for da var elva størst. Utrullinga kunne være ganske krevende, men det var en opplevelse å se og høre tømmerstokkenes ville ferd i de bratteste bjørgene og ut i den vårbrusende elva. Når tømmeret var kommet i elva, kunne sjølve fløtinga ta til. Fløterne fulgte med nedover hele tida. Var de i tverrelvene, kunne de kanskje gå heim om kvelden. Men da måtte de opp i fire-fem tida om morgenen for å være på plass til dagen. Når det ble lang arbeidsveg, måtte de overnatte i slåttbuer eller skogskoier. Det kunne være kaldt og «hustri», for oftest var en søkkvåt etter vassing i isvatn. Det var ingen fordel å ha tette sko under fløtinga, og gummifottøy kom knapt i bruk før andre verdenskrig. Det kunne være bedre for dem som var med nedover til Selbu. På denne strekninga leide fløterne seg ofte nattelosji på gardene som lå laglig til. Men det var jo slett ikke alle netter en tok seg tid til å sove. Var det gode fløterforhold, holdt en det gående både natt og dag. Natta var oftest beste arbeidstida, for da fikk en flommen av vatnet som vårsola hadde smelta om dagen. Og vårnatta kunne gi mange fine naturopplevelser og minnerike kvilestunder med en kaffekjel over bålet.

Tømmerfløtere ved Evjegjerdet. Fra venstre Odin Henmo, Erik Aas, Olav E. Aas og Ole J. Lian.

Reindrifta

I begynnelsen av 1900-tallet hadde reindrifta gjennomgått store forandringer. Disse er beskrevet i et tidligere kapittel. Det ble slutt med den tradisjonelle og allsidige produksjonen som skulle forsyne husholdet med mjølk, ost og smør, og det gikk også tilbake med husfliden og handverket som ga familien klær og utstyr. Reindrifta ble basert mer på ren kjøttproduksjon, og reindriftsfamilien måtte kjøpe flere ferdigvarer enn før til det daglige forbruk. Men til en viss grad ble farten i retning av mer forretningsmessig drift bremsa ved at samene slo seg ned på garder og drev jordbruk som attåtnæring. Rikdommen for en same lå i å ha mange rein. Antallet en kunne ha ble delvis regulert av lappeopsynet og distriktsordningene, men det var svært vanskelig å få en nøyaktig oversikt over hvor mange rein hver eier hadde. I Essanddistriktet hadde det vært omkring 1.400 rein under første verdenskrig, og disse tilhørte åtte familier. På det meste ble det registrert 2.300 rein i mellomkrigstida. I hovedsak ble det i denne perioden fire reineiende familier i Essanddistriktet; Bergstrøm, Brandtfjell, Danielsen og Stinnerbom. Dorra-familien flytta til Sverige etter at «gamle-Dorra» døde i 1919. Bendiksen og Barroek gikk det tilbake med, så de hadde etter hvert få rein igjen. Det var imidlertid vanlig at familiemedlemmer fikk egne rein og merker, så i alt var det 18 forskjellige eiere eller reinmerker på det meste i Essand. Noen hadde altså bare noen få rein, mens de største eierne hadde flokker på over 600 dyr. I Riastdistriktet og Hyllingen (ble rekna sammen som ett distrikt) økte antallet av rein noe mindre etter offisielle tall. Det største antallet ble registrert våren 1940, og da var det 2.350 rein i Riastdistriktet. Anders Mortensen Nordfjell i Tydal slo seg opp til å bli den største reineiieren i hele distriktet. Ei tid var han den største skatteyteren i Tydal. Ved tellinga i 1940 hadde han 850 rein. Men lappefogden mente han var god for

Samene hadde ofte tilholdssted i Negarden i Stugudal når de var i bygda. Fra venstre Pål (eller Eilif?) Danielsen, Magne Unsgård, Svein Unsgård, Berit Unsgård, Kristian Nordfjell, Ole Andersen Kant, Inga Østby (søster til Berit, g. Sollien) og Ole Nordfjell.

1.400—1.500 dyr i 1943. De oppgitte tallene er trulig for låge, og det var sannsynligvis nærmere 2.500—3.000 rein i Essanddistriktet og omkring 3.000 dyr i Riast-Hyllingen i slutten av mellomkrigstida.

Driftsforløp

Reinen utnytter stort sett beiteområder som de fleste andre dyr ikke bryr seg om. Siden den beiter ute hele året, må den flytte mye omkring. Bruksområda der reinen trives, varierer med årstidene, og vær, temperatur, snøforhold, insekter og andre faktorer bestemmer hvor den søker opphold. Reindriftnæringa blir nødvendigvis ekstensiv og arealkrevende. Reindriftssamene må tilpasse seg reinen og dens naturgrunnlag, og dette krever stadige flyttinger. Driftsforløpet blir noenlunde stabilt. Det hadde utvikla seg lenge før mellomkrigstida og har fortsatt opp til våre dager.

Flyttinger

Lav er det viktigste vinterføret, og for å finne det, må reinen ty til skogsterreng. I første rekke utnyttes fururabber der snøen oftest er løs. I nakent terreng, der det lett blir hardpakka snø og is, går det med mye energi til graving, om reinen i det hele tatt greier å komme ned til lavet. Vinterområda for reinen i Essand og Riastdistriktet har vært ved Langen og sørover til Femunden. Tydalstraktene er mindre egna til vinterbeite, og det er sjelden at hele flokken har beitt her om vinteren. Men Essandsamene har tatt opphold i Selbutraktene mot Stjørdal. Flyttingene mellom vinter- og sommerland er derfor nødvendige, både for å finne vinterføde og for å spare på ressursene. Vinterflyttinga var strevsom, og ble ikke mindre krevende etter hvert som færre temmet og kunne bruke rein til å dra pulker med mat og utstyr i. Reinskyss forekom ennå i mellomkrigstida, men den var mest forbeholdt barn og kvinner som var med på flyttinga. Det var godt å ha noen kjørerein under vinteroppholdet, slik at det ble lettere å dra til Røros for å handle. Men for de aller fleste som var med på flyttinga, var ski obligatorisk framkomstmiddel. Mange minnes det ble tunge ryggsekker for å få med seg alt. Før flyttinga til vinterlandet samla Essandsamene reinen til én flokk, og vegen gikk på vestsida av Essandsjøen, over Brokksjøvola og til Vektarhaugene. Undervegs overnatta folk i gammer de hadde brukt tidligere på året, eller i setrene. Fossnevollen bodde vi mye på, forteller Martin Brandfjell. Ved Vektarhaugene stansa de noen dager og slakta rein for salg. Anders Nordfjell tok seg matrein her, og andre tydalinger møtte opp med hest for å kjøpe reinslakt. Fra Vektarhaugene flytta de videre gjennom Møsjødalen til Langen og Knuvlane. Samene pleide å stanse der ei tid for at reinen skulle få beite i ro. Var det fullmåne og godt føre, drev en reinen tvers over Rien til Aursund og vest om Feragen. Ellers dro en til Hyllingdalen og over Vauldalen til Vigelen. Der var det også gode beiteforhold. Når en kom så langt, måtte en passe på å ikke blande flokken med Riastreinen. Ruta ble derfor lagt opp etter hvem som kom først. Riastsamene brukte mest østsida av vassdraget, altså Vigelfjellet mellom Feragen og riksgrensa. Her hadde Nordfjell oftest vinterbeitet. Familien bodde mye i Svartvika og leide seg inn på setrer og gardar. Essandsamene holdt mer til på vestsida, dvs. fjellstrekningene omkring Flenskampene. Gjeterne deres losjerte mye på Langen gard. Tilbakeflyttinga i april skjedde vanligvis langs samme rutene. Men det kunne hende under spesielle forhold at Essandsamene kryssa riksgrensa ved Vauldalen eller Hyddkroken og kom inn i området igjen mot Nedalen. Før 1940 var ennå familiene oftest med på vinterflyttinga. Men skolebarna ble helst att i Stordal eller i Tydal. Drifta krevde mange personer til å passe på reinen og til å frakte det viktigste utstyret. På vinterbeitet måtte en gjete reinen hver dag. Så lenge det var fare for ulv, gjette en også om natta. Senere var viktigste grunnen til gjetinga å holde reinen samla og unngå sammenblandinger med andre flokker.

Kalvingstida

Når reinen kom tilbake fra vinterlandet i månedsskiftet april—mai, søkte den til kalvingsområda. Riastreinen fant de beste plassene rundt Grønvola og nordvestover til Hendalen, Bukkhammaren og Usmesjøen. Essandreinen dro helt til områda rundt Sonvatna i Meråker. Men en del av simlene ble ofte gående igjen lenger sør. Bukkene trakk seg unna til andre områder, slik at flokken oftest var delt i to i denne tida. Vårbeitet fant reinen først og framst i fjellbjørkregionen der det er tidlig snøbart. Tidlige grasarter som smyle er hovedkosten. Kalvingstida er ei kritisk tid for reindriften. Det har hendt at kalver har føket ned av snø og krepert før de kunne stå opp. Andre har forvilla seg bort fra mora under uvær, og det har skjedd at kalver har drukna under vårflom. Det har gått særlig ille når simleflokken har blitt skremt på flukt og kalvene har kommet bort fra mora.

Merking

Siden kalvene alltid følger mora de første fem—seks månedene, er sommeren den viktigste tida for kalvemerkinga. Merkinga tilsvarte høyonna hos bøndene, sa Anders Nordfjell. Merkinga skjer ved at en skjærer snitt med kniven i begge ørene. Snitta er på forhånd godkjent og registrert som eiendomsmerke hos lappfogden. Før pleide to personer å utføre merkinga stående, men etter hvert ble metoden at mannen satte seg overskrevet over kalven med knærne støtta til bakken. En erfaren kar — for dette var vanligvis mannsarbeid — kunne da greie å gjøre merkinga alene. For å fange inn kalvene drev en reinen inn i trøer. Slike fans mange steder, f. eks. i Stordalen, Skarpdalen, Rødalen og Brokksjøvola. Anders Nordfjell hadde ei bjørketrø for merking og skilling ved Vektarhaugene i Stugudal. Men det gikk an å merke kalv uten å bruke trøer også. En drev sammen reinen på snøfonner, der den holdt seg i ro. En tange i Ramsjøen var også mye brukt til å samle reinen på. Skulle en merke kalver uten trøer, måtte en ha gode hunder til å drive flokken sammen og holde simlene i ro. Sommeren var også letteste tida for merkinga. I perioder kunne samene holde på dag og natt for å gjøre unna dette arbeidet. Det ble vanskeligere å drive reinen i trøer utpå høsten. Dessuten skulle merkinga gjøres unna før kalvene ble seks måneder gamle. Enhver kunne da merke sine egne kalver. Skjedde merkinga senere, skulle det ifølge Reindriften være vitner til stede. All merking måtte være unnagjort etter ni måneder, men fra 1933 het det at det måtte skje innen utgangen av april året etter. Under merkinga bodde samene ennå ofte i koier. Essandsamene hadde bl.a. vårkoier i Skarpdalen, og Riastsamene i området mellom Grønvola og Hendalen. Anders Nordfjell hadde også koier i Gulhåen. Vårkoiene var teltforma med en åpning i taket. Ellers var de dekt med never og torv, slik som de gamle vinterkoiene.

Sommerbeitet

I sommervarmen trekker reinen opp mot snøbreene. Etter som snøen smelta vokste det friskt, grønt gras i snøleiene, og dette var særlig ettertrakta. Sommerbeitet fordelte seg ellers på fjellheier, lyngmark med dvergbjørk, urterik mark og bjørk- og vierkrattbeltet. Etter at mjølkinga tok slutt, kunne sommeren etter kalvingstida bli en rolig tid for gjeterne. Men mot høsten rente reinen etter sopp og ble vanskeligere å holde styr på.

Slakting

Om sommeren la reinen grunnlaget for vekst og lagra næring til vinteren. For reindriften var kalde somrer best. Da beita reinen i fred og ro. Var det varmt, drev varmen og insekter (brems) reinen opp i høgjellet og til snøbreene. Slaktinga foregikk på høsten og førjulsvinteren, da vekta var på topp. En begynte så smått i september før brunstida. Da foregikk også kastreringa av bukker. Men hovedmengda ble slakta etterpå. Før slakteanlegga kom i bruk etter 1945, brukte en trøene til slakteplass. Avlivingsmetoden var tradisjonelt å bruke tollekniv. Men ifølge lovbestemmelser fra 1933 skulle reinen stikkes med en spesiell krum kniv eller avlives ved skudd. Samene kunne få den krumme slaktekniven gratis, men påbudet ble stort sett neglisjert. Den var ikke tilfredsstillende, hevda Jakob Bendiksen i et svar på en anklage i 1936. Og direktøren ved Trondheim slaktehus påsto ennå i 1952 at samene i Tydal fortsatt brukte tollekniv ved slakting. Dette eksempelet på uvillighet til å følge lov og regler var ikke bare utslag av stahet eller vranghet, som øvrighetspersoner ofte mente. Det var en protest mot pålegg som utenforstående påla samene, og et forsvar av egen kultur og livsform. Mange holdt også lenge på kastrering etter gammelmåten. Den gikk ut på å bite over sædlederne fra testiklene. Anders Nordfjell fortalte stolt på sine gamle dager at det hadde han gjort mange ganger. Men ikke alle klarte det, la han til. Og noen måtte bruke «to tygg». En god del av slaktereinen gikk til eget hushold. Det var ikke alltid så lett å selge reinskjøtt heller i mellomkrigstida. Prisene sank til et lågmål i 1930-åra. I 1933 ble alminnelige slakterein solgt for 24 kroner. Det var mest bare rygg, bog og stek som det gikk an å selge, minnes Martin Brandtfjell. Innmaten og resten av kjøttet benytta samene seg av sjøl.

Slakting av rein ved Fjellheim. Fra venstre Ole Auneaker (Stott-Ola), ukjent, Lars Ringdal, Per O. Stugudal, lappelensmann Johannes Lunden, Sara og Anders Paulsen.

Reinsslakting i Bønsgarden. Fra venstre Olav «Bastun» Østby, Bersvend Nordgård, Johan Østby, Per Østby («Klokkar-Per»), Jon P. Østby og Gustav J. Østby. «Klokkar-Per» drev mye med oppkjøp og

slakt av rein.

Lite gikk til spille. Hodet ble bl.a. kokt og malt opp. En blanda i gryn og gjerne også innmat og laga til «grynhakk». Føttene kunne en lage sylte av på samme måte som en gjorde det med griselabbene. Reineierne ekspederte sjøl enkelte ganger reinskjøtt til fjerne avtakere. Mye ble omsatt gjennom lokale oppkjøpere. Flere tydalinger møtte opp på slakteplassene og kjøpte rein. Det forekom også at reinen ble frakta til bygda og slakta på garden hos bøndene som drev med omsetting av reinslakt.

Voksende problemer

Reineierne prøvde som andre produsenter i mellomkrigstida å øke produksjonen for å kompensere for synkende priser. Som nevnt foran økte antallet av rein. Men denne utviklinga forsterka de gamle problemene med at reinen ble villere, kalvene unngikk merking og flokkene blanda seg med svensk rein. Vi har vært inne på heløringsproblemet tidligere og nevnt at reineierne i Essand oppretta ei felleskasse av inntektene som kom fra salg av umerka rein. I 1933 kom myndighetene med nye regler om heløringene. I den nye reindriftsloven het det at umerka rein skulle selges av lappefogden til inntekt for et reindriftsfond. Loven bestemte at slike fond skulle opprettes i hvert reinbeitedistrikt. Midlene skulle imidlertid forvaltes av lappefogd og fylkesmann, og samene fikk bare rett til å uttale seg om bruken av pengene. Det ble uttrykkelig sagt at fondet ikke skulle brukes til å betale skadeserstatninger med, som praksisen hadde vært i Essand. Reineierne fortsatte imidlertid som før med å fordele inntektene av heløringene seg imellom. Det ble stilltiende godkjent av lappefogden, for det var samenes egen eiendom det gjaldt. De mange heløringene skapte svært uheldige forhold. Det utvikla seg til kamp om å få tak i dem, og det oppsto stadig mistanker og anklager om at noen urettvist tilegna seg for mange heløringer. Anders Nordfjell klaga til lappefogden i 1935 over at de svenske lappebyene drev iherdig innsamling av strøreinoper for å fange inn heløringene. «Beløpene tilfalder den Lappeby i vis ren den er infanget», skrev Nordfjell. Noen av samene mente de var skyld i problemet sjøl. Når gjetinga ble for dårlig, kom kalvene mer bort. Helst burde en nattgjete simlene som før. Det var de største reineierne som ble anklaga for å forsømme gjetinga mest. Disse mente på sin side at de små snylta på de store. For gjeterplikta (etter 1933) var at det skulle være minst to gjeter pr. 300 rein, og det var alltid de store reineierne som måtte leie gjeter for flokken. Andre hevda at vanskene først og fremst skyldtes at flokken var for stor og uhandterlig. En løsning var å dele reinen i mindre flokker, og det ble gjort enkelte ganger. De små reineierne klaga også over at hele området begynte å bli overbelasta. De krevde f.eks. at de siste innflytterne og største reineierne skulle flytte ut. For distriktet «er nu nærmest utbeitet for rensmose», het det. I 1929 kom samene sammen til et møte i Ås for å drøfte hva en kunne gjøre, da reinflokken «er blit så vidløftig, at man er ved å tape herredømmet over den». Flertallet ble da enige om at hver eier skulle redusere bestanden med en halvdel i de to kommende vintrene, og ingen skulle anskaffe flere enn 300 rein. Slike frivillige overenskomster ble imidlertid ikke etterlevd. Misnøyen fra de små mot at noen hadde for store flokker holdt seg. I Riastdistriktet var det særlig Nordfjell som ble for stor, i Essand var det delvis Stinnerbom. Mange mente også at svenskereinen hadde litt av skylda for heløringsproblemet. Reinflokkene på begge sider av grensa blanda seg ofte med hverandre. Den svenske reinen var enda villere enn den norske, og flokkene var større. Under første verdenskrig hadde svenskene gjennomført en omfattende utskifting av sin gamle halv-ville stamme og fått en tammere og mer håndterlig rein. Den nye

reinstammen trakk også vestover. Det ble stadig rapportert flokker av svensk rein på Tydals område. I 1928 meldte lappelensmann Lunden at svenske reingjetere hadde holdt til i traktene Stor-Erikvollen—Nedalen med 2.000 rein hele våren. Anders Nordfjell fortalte at det stadig var svensk rein innblanda i flokken hans. Han holdt til nær grensa noen år, og andre reineiere mente at det var hans egen rein som var skyld i sammenblandinga. Riastsamene ønska helst at Nordfjell ble overført til Essanddistriktet, men det ville verken han sjøl eller reineierne der. Andre samer prøvde å flytte lengst mulig unna grensa for å unngå svenskereinen. Det hendte at forslag om deling av flokken stranda på at ingen ville benytte traktene nærmest riksgrensa. Elias Brandtfjell søkte f. eks. om å få flytte til Tolga i 1927, og oppga som grunn at reinen hans hadde lett for å blande seg med den svenske reinen. Argumentet vant ikke gehør, for sammenblanding var et enda større problem lenger sør enn i Tydalstraktene. Lappelensmannen så imidlertid problemet fra en annen side. Han mente det var best at norske samer holdt store reinflokker nær grensa. Da ville samene på begge sider av grensa kontrollere hverandre. Om en prøvde å gjemme seg bort i de vestlige delene av distriktet, kunne svenskereinen innta de tomme beiteområdene. Reineierne sjøl hadde et tvetydig forhold til de gjensidige invasjonene over riksgrensa, og definerte svenskereinen som et mindre problem enn det bønder og lappeoppsyn oftest gjorde. Grensa var ikke noe stengsel for slektskap, vennskap og samarbeid mellom samene. Mye svensk rein ble slakta i Norge og omvendt, og en gjorde opp seg imellom uten større problemer. Reineierne deltok også i skillinger hos hverandre. Dersom samer sjøl rapporterte om svenskereinen til oppsynsfolka, kunne det bli visse ukvemsord å høre fra andre. Lappefogden klaga derfor over at det var vanskelig å få opplysninger om reininvasjoner fra samene, og ingen ville si hvor mye svensk rein de hadde i flokken sin. Han fikk også lite ut av forpakteren på Nedal, for Lars Johnsen Østby ville heller bevare det gode forholdet til de svenske samene enn å kreve erstatninger fra dem for skader på slåttemarka. Ei varig og god løsning måtte derfor bli å bygge reingjerder langs grensa. Norske myndigheter begynte å planlegge slike i 1920-åra. En håpte at Trondheim e-verk ville være med å betale kostnadene når det skulle demme opp grensesjøene. Tre samer i Essanddistriktet søkte om statsbidrag til sperregjerde langs riksgrensa fra Skardørsfjella og nordover. Men siden bare tre av femten reineiere hadde skrevet under søknaden, ble det tolka slik at de var ikke enige om nytten sto i forhold til kostnadene. Svenskene var også interessert i grensegjerder, og arbeidet ble endelig påbegynt i 1932. Gjerdet ble bygd fra Sylane og nordover til Rundvollen. Det vanskeligste strøket, som var omkring Nedalen, ble igjen, men en avventa der om reingjerde ville bli tatt med i konsesjonsvilkåra for kraftutbygging.

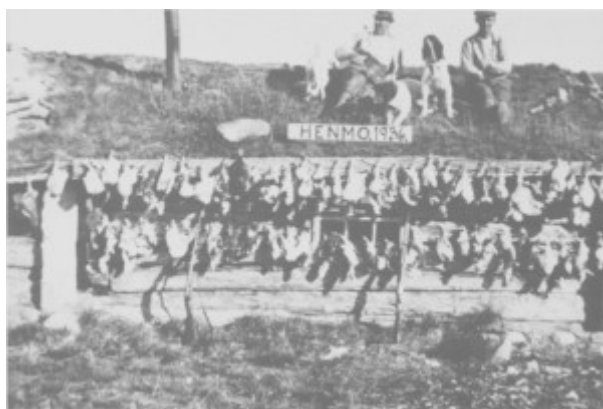
Attåtnæringer

Krisa i mellomkrigstida forlenga ikke bare den gammeldagse driftsmåten i jordbruket, men gjorde også at brukerne opprettholdt mangesysleriet og de mange attåtnæringer som ga tilskott av varer eller penger til husholdet. De dårlige tidene frista også mange til å forsøke seg med nye virksomheter og attåtnæringer.

Rypefangst og annen jakt

Rypefangst var særlig utbredt og ble drevet av mange over alt i bygda. I Tydal var det slik at «så snart gutten er såpass at han mestrer et par ski, så er han fangstmann. Det er snaresetning han driver, først i hjemmetraktene, når han vokser til sætter han længere og længere ute og fangsten blir større...» skrev en

tydaling i Selbyggen i 1922. Far til innsenderen var inderst og hadde derfor ingen allmenningsrett til fangst. Men gutten kunne likvel sette snarer i marka om han først «hørte åt» hos den som hadde bruksretten. I mellomkrigstida var denne snarefangsten ei viktig sysle for mang en arbeidsløs ungdom og ga kjærkomne attåtinntekter i mange småkårsheimer. Kommunestyret protesterte derfor på vegne av hele befolkninga da det var snakk om å fredre småvilt (bl.a. ryper og harer) i 1923: «En totalfredning vil i disse av arbeidsledighet hårdt trykkede tider for Tydal kommune virke i aller høieste grad uheldig.» Fredningsforslaget ble ikke gjennomført og viste seg heller ikke nødvendig. Det ble visstnok forbudt å fange barfugl i snarer noen år, men tillatt igjen i 1934 etter henstilling fra fattigstyret. Det mente at fri fangst kunne spare kommunen for mange utgifter til de fattige. Da innskrenkninger i snarefangsten var på tale igjen i 1940, ba Formannskapet pent om at bygda måtte bli unntatt fra et eventuelt forbud: «En stor del av bygdens ungdom som er i den alder at de ikke kan søke seg arbeid utenom bygden, har drevet denne snarefangst for å hjelpe heimene til å livberge seg, likeså en del småbrukere som ikke kan ta på seg noe stendigt offentlig arbeid. For slike er snarefangsten et nødvendig bierhverv som er av stor betydning også for herredet...».

Høstens fangst av ryper fra Hendalen, der Nils Lefstad leide terrenget i mange år.

Eldre tydalinger kan da også bekrefte at rypefangsten var utbredt. 1934 var et stort rypeår, og Gustav Henmo husker han og tre andre skjøt 265 ryper på to dager. Levert på butikken fikk de 60 øre for rypa. Men de solgte også til Oslo, og kunne der få opp til 90 øre stykket. Rypa ble pakka i einer og sendt med lastebil til Hell og ekspedert derfra med jernbanen. For Gustav ga disse to dagene altså 40 kroner i bruttofortjeneste. Men det hadde også gått med over tusen skott til jakta, og ei hagle kosta omkring 160 kroner i 1930-åra. Patronene lada de imidlertid sjøl i smia på Henmo, så ammunisjonen ble relativt billig. Derfor kunne han være fornøyd i 1934, for i skogen greide han bare tre kroner dagen. I Hilmo drev alle bruk mer eller mindre med jakt og fangst. Hver kunne ha mellom ett og to hundre snarer. Men sjøl om det var mange om fangsten, ble konkurransen ikke opplevd som noe problem, minnes Peder J. Hilmo. En satte snarene om hverandre uten at det skapte særlige tvistigheter. Om vinteren var det fast takst å se om rypesnarene annenhver dag, og da var det gjerne 20 ryper i snarene i gode rypeår. Beste rypeåret var i 1938, mener Peder Hilmo. Ole Græsli skjøt et tusen ryper før jul dette året. Rypene ble solgt gjennom Forbruksforeninga. For dem som virkelig drev stor jakt eller fangst, kunne dette bli den egentlige hovedinntekta. Anton Andreassen bodde ved Essand, og en gang i 1930-åra skjøt han 400 ryper og snarefanga 1.500. Samme året skjøt han 62 rødrev. Skinna kunne omsettes på Rørosmartnan for 40–60 kroner. Anton tjente kanskje opp til 5.000 kroner brutto i året på det meste ved jakt og fangst, eller

det dobbelte av ei normal årslønn. Redskapene for snarene var kjøpt messingtråd. Men bestefar til Peder Hilmo brukte f.eks. hestetagl, og det var i bruk opp til mellomkrigstida. Men metalltråden var mer effektiv til å fange rypa med og gjorde også pinslene kortere. Også hare ble fanga i snare. Haren pleier å springe samme vegene, lager «kuta», og snarene ble da satt i «kutan» der det var passelig trangt. Og rundt høystakkene satte en gjerne med hell ut snarer for haren. Haren ble også solgt, og Tydal forbruksforening betalte opp til dobbelt så mye for en hare som for ei rype. Harekjøtt ble også brukt i egen husholdning. Ane Kåsen laga mye kjøttkaker av harekjøtt. Innmaten ble stekt, og det var god mat, syntes en av sønnene. På småbruk som Kåsen var jakt og fangst en nødvendig del av livsgrunnlaget. De måtte ut og jakte og fangste for å skaffe nok mat i huset. Også for bonden på Sjursgarden var jakt og fangst et yrke på linje med å drive garden, hevda sønnen i et vitneavhør i 1959. Men siden han skulle overbevise retten om at de tidligere leilendingene i Østby hadde hevd på å drive jakt og fangst i Østbyallmenningen, tar vi likevel dette som en overdrivelse. Grunneierne kunne tjene penger på å leie ut jaktrettigheter. Alt ved århundreskiftet begynte utlendinger, særlig tyskere, å komme til Tydal for å drive jakt. Det var spesielt elgjakta som frista. Nå rådde riktignok Stiftelsene over de beste elgvalda og tok en stor del av leieinntektene. Deres egne folk var sjøl ivrige jegere. Men enkelte brukere kunne tjene penger på utleie av rom til jegere og på å skysse jaktherrer til og fra. Jon B. Hilmo bokførte f.eks. at han fikk 233 kroner fra en tysker i 1910. Naboen Per Hilmo noterte 160 kroner fra en tysker i 1926 og 96 kroner i andre inntekter av elgjakta. Mellom 1910 og 1920 leide brukerne i Østby ut jakt- og fiskeretten i Essanddistriktet til amerikaneren Singer. Retten omfatta bl.a. felling av fire elger. Brukerne fikk åtte hundre kroner i årsavgift og ble enige om å bruke noe av inntektene til å utbedre setervegen forbi Rødalsvollen til Essand. Men som vi har fortalt om foran, krevde senere Stiftelsene enerett til utleie av fiskerettigheter og jaktterreng, og fikk rettens medhold i 1925. Brukerne måtte heretter nøye seg med de inntektene de kunne skaffe fra den utmarka de fikk utskilt som sine eiendommer. Jakt eller fangst på andre dyr og fugler har også forekommet, men har hatt mindre økonomisk betydning. Hauker, falker, ugler og røyskatt har vært fanga med sakser så lenge dette var tillatt. For felling av de store rovdyra ulv, gaupe og jerv har det også blitt utbetalt skottpremier. Disse

Strikketøyet var alltid med når kvinnene besøkte hverandre, og de strikka ofte mens de gikk. Her er budeiene Andrea og Kari Græsli på besøk til budeie Johanna Græsli på Hendalsvollen i 1920.

dyra ble sjeldne i mellomkrigstida. Men vi kan nevne at Ole Lien fanga to jerver i glefse i Skarsfjella i 1941 etter flere dagers jakt på dem.

Bærplukking

Ei lita inntekt for enkelte kunne det også bli av multeplukking om høsten. Retten til bærplukking var fri og uregulert, og vi vet ikke så mye om omfanget av salg. I Per Hilmos notater fra 1920-åra ser vi at bærplukking ga inntekter opp til 30 kroner i gode år multeår. Salgsprisen pr. kg varierte mellom femti øre og kr. 1,30.

Strikking

Når karene ble arbeidsledige, trådte kvinnfolka til. Strikkepinnene gikk flittig i mellomkrigstida, og nå gjaldt det å selge varene for å skaffe seg eller familien inntekter. Heldigvis var det ingen problemer med avsetninga. Noe ble levert direkte til oppkjøpere. Strikkevarer ble også tatt med for salg på Rørosmartnan. Men mesteparten gikk til Husfliden i Selbu og ble levert via butikkene i Tydal. Strikkeproduktene ble på den måten et betalingsmiddel for kjøpevarene. Men prisene var låge. For et par dame fingevotter ble det betalt kr. 1,80, husker Ragnhild (Lien) Ås. Da det gikk med garn fra åtti øre opp til ei krone, ble det ingen stor netto. Husflideentralen skaffa kjøpegarnet («vottgarnet»). Men enkelte leverte ull til fabrikk og fikk att garn som de kunne bruke. Det var mest votter og strømper som ble strikka. En strikka etter faste mønster, og holdt seg stort sett til svart og kvitt. Farger ble det mer av senere. Enkelte gensere og kofter forekom, og det kunne hende at noen komponerte egne mønster til disse. Det forekom at enkelte menn kunne strikke. I Selbu var dette slett ikke uvanlig. Men det var i hovedsak et typisk kvinnfolkarbeid. De flinkeste kunne tjene nesten like mye på strikking som mannfolka i skogen, om de holdt på hele dagen. Hver ledig stund ble utnytta. Kvinnene strikka når de var ute og gikk. Det var noe mange hadde vent seg til mens de hadde vært gjeter og tatt med bindinga i skogen. Det er hevda at enkelte kvinnfolk forsørge familien med inntektene fra strikking. Ei jente som var rask til å strikke, var derfor ettertrakta på ekteskapsmarkedet. Så da det ryktes at en kar i bygda skulle gifte seg med ei slik ei, ble det kommentert i nabogardene: «Jaså, den gutten skal gifte seg nå. Ja, han skal vel ha et kvinnfolk til å forsørge seg nå da».

Pelsdyroppdrett

I 1934 beslutta handelsbestyrer Peder J. Aunemo og gardbruker Ole Iver Åsgård «etter forutgående samtaler» å starte med revefarm. De gikk straks i gang med å bygge revehus på Åsgårds eiendom. Om høsten kjøpte de tre sølvrever, en hann og to hunner, for 200 kroner stykket. Året etter fikk disse ni hvalper. Det ble nå mer arbeid med revefarmen, og Oliver Åsgård påtok seg vokteransvaret for ei betaling av 150 kroner for året. Disse to var ikke de eneste som forsøkte seg med ei ny attåtnæring i 1930-åra. Et aksjeselskap, Tydal revegård A/S, ble danna i 1929 av flere interesserte som gikk sammen om pelsdyroppdrett. I alt ble det oppstarta 21 pelsdyrgarder i Tydal, og i 1939 hadde disse 241 sølvrev til sammen. Som vi så foran, var det relativt store investeringer i pelsdyrnæringa. Det var også et risikoforetakende, for sjukdommer kunne raskt føre til store tap. Ingen våga å satse særlig stort, hver eier nøyde seg med noen få dyr. Skinna ble solgt til Nordiske skinnauksjoner, Oslo, og prisene kunne variere mye etter kvalitet og etterspørsel.

Gjertrud Stugudal med en sølvrevunge foran Tydal revegård A/S på Stugudal øvre. Aksjeselskapet oppløste seg etter noen år, men Herlof Stugudal fortsatte med pelsdyroppdrett på privat basis ei tid etterpå.

For Aunemo og Åsgård revfarm ble det iallfall ingen økonomisk suksess. Ole Iver Åsgård kunne ikke heve godtgjørelse for vokterarbeidet i alle år. I 1940 ble det bokført at «godtgjørse skal til en hvis grad ordnes». Men senere på året skrev de under på at lønn for 1940 ikke kan utbetales «grunnet manglende midler». De avvikla revfarmen i løpet av okkupasjonstida i likhet med mange andre. I 1949 var det fire pelsdyrgarder igjen, og de hadde bare 12 sølvrev og seks blårev tilsammen. Pelsdyr som attåtnæringa ble altså et kortvarig blaff.

Turisme

Det var mer framtid i å satse på turismen. Men skulle en gjøre noe mer enn å åpne husa sine for sommer- og påskegjester, krevdes penger til å investere i bygninger. Det hadde Martine Lyng Unsgård takka være utbetaling av arv, og i slutten av 1920-åra satte ho igang med å bygge turisthotell i Stugudal. Ho hadde noen år tidligere drevet med kafédrift og overnatting på Stuguvoll, og dette må ha gitt henne tru på at turisme kunne bli ei næring å leve av. Nybygget stod ferdig sommeren 1929 og fikk namnet Væktarstua. Hotellet kunne ta imot ea. 30 gjester, og kapasiteten ble økt gjennom modernisering og leieavtale med naboer, slik at Væktarstua hadde overnattingsplass for 50 gjester før krigen. Vi kan si det var dristig satsing å bygge hotell i Stugudal. I 1929 var det knapt bilveg til grenda. Året før hadde likevel Johan Martin Rotvold kjøpt bil som den første i grenda, men han hadde den bare kort tid. Stugudalsvegen ble imidlertid opprusta i begynnelsen av 1930-åra og offisielt åpna for biltrafikk. Mannen til Martine, Alfred Unsgård, kjøpte nå bil og fikk tillatelse til å kjøre turister til Væktarstua. Hotelldrifta viste seg å bli et levebrød, for turisttrafikken økte i mellomkrigtida. Det var særlig da at påsketurismen slo igjennom og gjorde høgtida til ei travel tid for mange i Tydal. På mange gardar hadde en forlenget begynt med å ta imot påske- eller sommergjester, og Trondhjems Turistforening hadde fått sine første hytter i fjellet. I Stugudal hadde turistforeninga avtale med Stugudal øvre, og der var det vanligvis mellom 30 og 50 påskegjester innom for å overnatte. Medrekna sommergjestene var besøkstallet omkring 2—300 for året. Men besøkstallet på Væktarstua kjenner vi ikke til, for bøkene er kommet bort.

Væktarstua slik den ble bygd av Martine og Alfred Unsgård i 1929.

Skysstasjonene var også gjestgiverier og tok imot både sommer- og påsketurister. De som kom for å drive jakt og fiske, tok gjerne inn på disse. Skysstasjonen på Løvøya hadde omtrent halvparten av det totale besøkstallet til turiststasjonen i Stugudal. I Ås var det pensjonat hos Maren Kløften. Der var det også fullt i påska og i enkelte helger om sommeren. Pensjonatet var et populært reisemål for ungdommer fra Selbu og lenger unna, som begynte å dra på helgebekker til Tydal. Dette var et nytt fenomen som kom med økt biltrafikk:

«Hver lørdag kommer der en mengde fullastede turbiler oppover fra Selbu til Tydal. De kjører tilbake søndag. På mange av bilene er det med spillemenn,»

heter det i en notis i Selbyggen i juli 1938. Dette var egentlig mer festbesøk enn turistbesøk. Det hadde kanskje blitt enda mer besøk om vegene hadde tålt større biler. Vegene var ennå lovlig farbar bare med lette biler, og to busser fra nordfylket ble en gang mulktert for kjøring på Tydalsvegen. Det er derfor bare den spede begynnelsen på bilturismen vi hører om i 1930-åra.

Forbruk og varehandel

Jon B. Hilmo på Kvernmoen i Hilmo førte i si tid nøye rekneskap over utgiftene og inntektene sine. Det siste bevarte rekneskapet er fra 1924 og viser at familien hadde en utgift på i alt kr. 3.350 dette året. Noe av dette var skatt, renter og avdrag på garden, arbeidspenger for leid hjelp og utlegg til skolegang for en av guttene. De rene forbruksutgiftene kom på kr. 2.220. Mesteparten ble kjøpt i Tydal, men Jon Hilmo betalte også 50 kroner for varer fra Flora handelsforening. I 1924 var det fire og i perioder fem voksne heimeværende barn på Kvernmoen. I tillegg hadde Jon og Kari to barn på tolv og femten år som også var heime. Forbruksutgiftene på kr. 2.220 må iallfall deles på sju voksne personer, og det blir drøye 300 kroner på hver. Per Jonsen på nabogarden førte også husholdningsrekneskap. Per og kona Jenny hadde fått sitt første barn i 1923, så familiens totale årsutgifter på 1.800 kroner gjaldt bare to voksne personer. Hvor stor del av utgiftene som gikk til husholdninga, går ikke helt fram av rekneskapet, men beløpet blir trulig dobbelt så stort pr. person som på Kvernmoen. Gjennomsnittet i bygda ligger et sted imellom disse to eksemplene, for i middeltall handla hver voksen person for omkring 400 kroner fra butikkene i Tydal i 1924. Hva fikk en for disse pengene, og hva kjøpte folk i 1920-åra? La oss se på utgiftene til de viktigste varesortene for familien på Kvernmoen:

Innkjøp av noen vareslag på Kvernmoen i 1924

Innkjøpt

Mjøl, gryn og erter	kr 512
Klær, tøy, skredderlønn.....	» 142
.....	» 121
Sukker og sirup	» 110
Fisk og sild.....	» 63
Parafinolje og lampeutstyr.....	» 44
Kunstgjødsel.....	» 35
Tobakk og fyrstikker	» 26
.....	» 18
Sko, sålelær	» 16
Gaver og offer	» 12
Brød og kaker	» 9

Vi ser at mjølvarerne tynga mest på husholdningsbudsjettet, enda de dyrka mye korn på Kvernmoen. Mjøl utgjorde fjerdeparten av vareinnkjøpa. Men så var de mange i familien. Per og Jenny på nabogarden kunne nøye seg med 140 kroner i mjølvarer. I kg mjøl kosta mellom 36 og 60 øre, alt etter sort. Hvetemjølet var dyrest, men det ble kjøpt lite av det. Byggmjølet var billigst, og det var mest bygg og rugsikt Kari og Jon kjøpte. Utgiftene til klær og sko kunne variere. De var i enkelte år mer enn i 1924, men oftest mindre. Året før f.eks. betalte Jon 81 kroner for lær, sko og lønn til den omreisende bygdeskomakeren. En dress til sønnen som gikk på folkehøgskole, kosta 30 kroner. Men naboen Per kjøpte seg en dress til kr. 78,50 i 1926. Et par sko til sønnen Jon som var to år, kosta åtte kroner. Sko til kona kom på kr. 14,50. Kaffe var en dyr, men nødvendig vare. Det ble kjøpt forholdsvis mye kaffe i 1924 på Kvernmoen, men naboen bokførte kaffeutgifter for bare 20 kroner. Umalt kaffe kosta omkring fem kroner kiloen, men det fans forskjellige kvaliteter som var både billigere og dyrere. Kiloprisen tilsvarte omtrent ei daglønn for en slåttekar, eller det bonden fikk for ett kilo smør. Til sukker og sirup gikk det vanligvis med like mye penger som til kaffe. Sirup var et billig og mye brukt pålegg, én kg kosta ti øre. For sukkeret måtte en betale kr. 1,50 for kiloen. Tobakk var det trulig bare bonden sjøl som brukte. Ei eske røketobakk kosta 90 øre, og Jon Hilmo hadde tobakksutgifter på 26 kroner i 1924, oftest noe mer. Lampeolje var en annen nødvendighetsartikkel. En liter kosta 45 øre. Ellers ble det kjøpt inn fisk, sild og flesk. Det var en viktig del av kosten i slåttonna og i skogen om vinteren. Ett kilo flesk kosta kr. 2,40 i 1924, eller omtrent det samme som bonden kunne selge storfekjøtt for. Når vi vet at daglønna om sommeren for en kar var fem kroner, var mange av kjøpevarene dyre i forhold til i dag. En skogsarbeider måtte f.eks. arbeide ei hel veke for et par kjøpesko. Lønnsnivået gikk ned, og det ble lite penger å kjøpe varer for. Det var også merkbart på varehandelen i bygda.

Varehandelen

Omsetninga ved de to butikkene i Tydal nådde et maksimum på omkring 300.000 kroner i begynnelsen av 1920-åra. Den nådde aldri opp til dette nivået igjen før okkupasjonstida. I 1930 var omsetninga kommet under 200.000 kroner. Prisene hadde riktignok gått nedover, men sjøl målt i faste kroneverdier, hadde

varehandelen minka. Den steg først senere i 1930-åra.

Vareomsetning ved Forbruksforeninga og Samvirkelaget

	Samla omsetning	Omsetn. i 1959 kroner
1920	260.000	388.000
1924	300.000	555.000
1930	197.000	547.000
1939	261.000	669.000

Omsetningstalla gjelder imidlertid ikke bare salget av varer til innbyggerne. De inkluderer også omsetninga av bøndernes gardsprodukter, vilt, strikkevarer m.m. I 1930 utgjorde denne produktomsetninga 30.000 kroner, og den steg trulig i 1930-åra etter at smørmeieriet kom. Salget av de innkjøpte forbruksvarer utgjorde dermed bare 167.000 kroner i 1930 — gjennomsnittlig 280 kroner til hver voksen person i bygda. Et tegn på krise var at kreditthandelen økte, enda begge forretningene bygde på prinsippet om kontanthandel. I 1927 gjennomgikk styret for Ås handelsforening protokollene i forbindelse med at forretninga meldte seg inn i Norges Kooperative Landsforening (NKL) og tok namnet Tydal samvirkelag. Noen ble nå helt nekta kreditt, andre fikk satt en maksimalsats på gjelda si. I ett tilfelle kom det visstnok til utpanting. Men sjøl om det ble sendt ut stadige krav om at debitorerne skulle betale iallfall halvparten av gjelda si, vokste butikkgjelda. I 1933 skyldte kundene 18.000 kroner, det var fjerdeparten av vareomsetninga dette året. Ved utgangen av 1939 var kundene skyldig i alt 24.000 kroner. En del kunder greide altså ikke å betale ned gjelda. Den kommunalt oppnemnte gjeldsmeklingsmannen (lærer Uglem) måtte tre til, og noen av de vanskeligst stilte fikk redusert gjeldskravet med betydelige beløp. Situasjonen var tilsvarende i Forbruksforeninga. Også der måtte styret ta affære etter at foreninga fikk nye statutter i 1929. De innskjerpa at utsalg bare skulle skje mot kontant handel eller annen sikkerhet. Men prinsippet om kontantsalg lot seg ikke praktisere. I 1930 var det 60 skyldnere, og noen krav ble oversendt lensmannen for inndrivelse. Andelsutbytte ble avskrevet på gjelda. Flere søkte om ettergivelse av gjeld, og vanligvis slapp disse å betale renter. Mange fikk innvilga iallfall terminvise nedbetalinger, ettergitt deler av gjelda eller nedskrevet beløpene etter en offentlig gjeldsakkord. Forbruksforeninga måtte erkjenne sannheten i ordtaket om at der intet er, har også keiseren tapt sin rett. I 1937 måtte styret utslette foreningas tilgodehavende overfor 24 kunder, tilsammen beløp på 5.500 kroner. Kundekreditten varierte fra småbeløp og opp til 1.600 kroner. Det var ei hel årslønn for en arbeider den gangen.

Odin Aune bygde opp en liten landhandel på Aune,

og hadde dessuten stillinga som poståpner. Bildet er fra 1936, og Odin Aune tar her imot posten av sjåfør Sivert Eidem, Selburuta. Olaus Aune følger med.

Begge forretningene drev altså en mild politikk overfor kundene og strakk seg langt i ei tid da mange ikke hadde så mye arbeid og inntekter å leve av. Og Samvirkelaget strakk seg mye lenger enn NKL likte. Men krava derfra ble ikke fulgt opp av frykt for at en ville miste kunder. De kunne utnytte konkurransen mellom forretningene, og i praksis kom disse til å drive ei betydelig sosialhjelp. Forretningene praktiserte også en kundevennlig åpningstid. I slutten av 1930-åra ble det holdt åpent fra kl. 8.30 til kl. 19.00. Men lørdagen stenge butikkene kl. 18.00. Om sommeren åpna de én time tidligere på mandag og fredag, altså kl. 7.30. Arbeidstida for betjeninga var i samsvar med tariffavtaler 48 timer i uka. Trass i tap på enkelte kunder, gikk begge forretningne med sikre overskott. Samvirkelaget la seg opp kapital, og reservefondet passerte 30.000 kroner i 1938. Pengene gikk til nybygg etter krigen.

Bygninga til Tydal forbruksforening i Ås. Den ble senere kjent som Krysset kafé og pensjonat, og fra slutten av 1980-åra tilholdssted for ungdomsklubben.